պ·թիւ 3!

ՄԱՍԵԱՑԱՂԱՒԻ

ԾԻԱԾԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԹԻՒ Դ. — ԱՊՐԻԼ 1865.

ԹԷՈԴՈՍԻԱ

—

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ.

ԾԻԱԾԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԹԵՄԱԿԱՆ, ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՆՑ.

ԱՊՐԻԼ — 1865 ԱՄԻ.

ԹԵՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

Փետրուարի 19. — Առաջնորդական Ատեանս յուղարկեց վիճակիս ամենայն Հոգեւոր կառավարութեանց եւ քահանայից այն շրջաբերական նամակը՝ որով Գերապատիւ Տեղակալն Առաջնորդութեան Վիճակիս՝ կամելով փարատել ի մտաց հաւատացելոց մօտերս պատահած անցքերէն պատճառեալ գայթակղութիւնը, տարակոյսներն ու կասկածանքները, կծանուցանէր ամենուն այն անցքերուն համառօտ պատմութիւնը եւ ստոյգ պատճառները, եւ յետոյ կյորդորէր զամենեսեան ի սէր եւ ի միաբանութիւն, ի հաւատարմութիւն առ Մեծազօր Տէրութիւնն, եւ ի խոնարհ հպատակութիւն առ Մայր Աթոռն Ս. Էջմիածնի:

Մարտի 1. — Ըստ որոշման Առաջնորդական Ատենիս՝ Գրիգորուպօլսոյ Հոգեւոր Կառավարութեան Անդամ Արժանապատիւ Դաւիթ քահանայն Շահինեանց՝ կարգեցաւ Անդամ Կոնսիստորիայիս Հայոց Նախիջեւանի եւ Պեսարաբիոյ, եւ միանգամայն կրօնական ուսմանց դասատու ի Խալիպեան ազգային ուսումնարանին:

Մարտի 15. — Վեհափառ Կաթուղիկոսէն Վիճակիս կառավարիչ նշանակուած Յովհաննէս արքեպիսկոպոսն Արշարունի յունուարի 28-ին հասաւ Նախիջեւան. 31-ին Մայր եկեղեցւոյն մէջ Առաջնորդական Սթոռը նստաւ, եւ տեղւոյն եկեղեցականներէն պահանջեց իւր հրամանացը հպատակութիւն: — Փետրուարի 4-ին քաղաքական իշխանութեան ձեռքովը հրատարակուեցաւ Նախիջեւանի մէջ Տէրութեան հրամանը, որ Վիճակիս Կառավարիչ ճանչցուի միայն Կայսերական հրովարտակով հաստատուած անձը: — Մարտի 11-ին Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսը ճանապարհ ելաւ Նախիջեւանէն դառնալու ի Ս. Էջմիածին. եւ 31-ին հրատարակուեցաւ դարձեալ ամենայն եկեղեցեաց Նախիջեւանի թէ Վիճակիս հոգեւոր գործերուն համար նշանակուած վերաղնութիւնը Կայսերական հրամանով դադրած է, եւ Անդրէաս Արքեպիսկոպոսը հրաման չունի վիճակիս կառավարութեան գործերուն խառնուելու:

ԱՏԵՆԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ

ՅԵԿԵՂԵՑԻՈՅ ԹԷՈԴՈՍԻՈՅ Ի ԿԻՐԱԿԷ ԴԱՏԱՒՈՐԻՆ.

«Հարկ է զալ զայրակղութեան. բայց վա՛յ մարդոյն այնմիկ է յորմէ ձեռն զայցէ զայրակղութիւն»:

Քրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ Աւետարանին մէջ ըսած խօսքերուն սոսկալիներէն մէկը, մանաւանդ թէ ամենէն ալ սոսկալին այս է. «Հարկ է զալ զայրակղութեան». — պէտք է որ զայրակղութիւնը, այսինքն գէշութիւնը, չարիքը, մեղքը, չար օրինակն ու չար խրատը աշխարհիս երեսէն չպակսին. բայց վա՛յ այն մարդուն որ պատճառ կլինի զայրակղութեան. չար օրինակովը, չար խրատովը եւ չար գործովը ուրիշներուն ալ մեղքի եւ չարութեան մէջ ընկնելուն գործիք կդառնայ: Լաւ էր, կըսէ Քրիստոս, որ այնպիսին ինքը իրեն վիզը ծանր քար մը կապէր ու ծովը նետուէր խղդուէր, քան թէ այս պարզամիտ, բարեսիրտ, տղու պէս անմեղ հոգիներէն մէկը՝ զայրակղեցրնէր, ու անոր յաւիտենական կորստեանը պատճառ լինէր:

Անա այս սարսափելի վայրն վախնալով նաեւ ես, Քրիստոսասէր ժողովուրդք, վիճակիս ամէն եկեղեցիները այսօրուան օրս, այս վայրկենիս ժողովրդոց առջեւը կարդացուելու նամակ մը յուղարկած եմ, եւ այժմ կուզեմ այն նամակին միտքը ձեզի ալ հասկցընել: Վասն զի մեր ազգին դժբաղդութենէն՝ թէպէտ սմէն ժամանակ ալ պակաս չեն եղած մեր մէջը զանազան գայթակղական երկպառակութիւններ, ցաւալի կռիւներ, աննաւտելի հակառակութիւններ, բայց այս միջոցիս մեր վիճակին մէջ, եւ յանուանեմ Նախիջեւան քաղաքին մէջ պատահածները ամենուն աչքին առելի կզարնեն, եւ շատ մարդիկ այն եղածները կամ ծուռ կլսեն եւ կամ ծուռ կհասկընան ու կգայթակղին: Ո՛րքան փափաքելի էր որ չլինէին այնպիսի խռովութիւններ ու գայթակղութիւններ. բայց ոչ. «Հարկ է զալ զայրակղութեան» կըսէ Քրիստոս. պէտք է որ ինչպէս լոյսը շուք ալ կնգի, ինչպէս արեւն ալ բիծեր *(լեքեներ)* ունի, ինչպէս ծովը ալեկոծութիւն եւ օդը փոթորիկներ ունի, եւ ինչպէս որ աշխարհիս երեսը բարին ու չարը միշտ մեկտեղ խառն են, հարկ է՝ պէտք է որ դրախտին մէջ օձ մը գտնուի Ադամն ու Եւան մեղքի մէջ ձգող, երկինքը սատանայ մը գտնուի՝ հրեշտակաց մեկ մասը Աստուծոյ դէմ ապստամբելը ընող, Քրիստոսի Տեառն մերոյ իրեն ընտրած տասներկու աշակերտացը մէջ Յուդա մը գտնուի՝ զինքը բռնամիներուն ձեռքը մատնող: Ինչո՞ւ համար. — մեր հասկըցածովը՝ որպէս զի չարին գէշութենէն՝ բարոյն աղէկութիւնը աւելի լաւ հասկըցուի, եւ Աստուծոյ արդարութեամբը չարը ատենին իւր պատիժը առնու եւ բարին իւր վարձը: Իսկ բուն եւ իսկական պատ-

ճառները Աստուծոյ միայն յայտնի են, որ անհասանելի կամօքն ու անթափանցելի խորհրդովը որոշած է իր յաւիտենական օրէնքները:

Տեսնեմք ուրեմն թէ ինչ են այն գայթակղական դիպուածները, ինչպէս պատմեր եմք զանոնք մեր շաբաթերականին մէջ, եւ ինչ կերպով ջանացեր եմք փարատել անով մեր վիճակիս հաւատացելոց գայթակղութիւնը:

Դուք ալ գիտէք, Քրիստոսասէր ժողովուրդք, որ ես այս սուրբ բեմիս վրայ սովորութիւն չունիմ իմ վրաս կամ իմ գործերուս վրայ խօսելու. միայն Աստուծոյ պատգամները պատմեր եմ ձեզի եւ նորա փառքը քարոզեր եմ: Իսկ այսօր միայն այժմու մեծամեծ գործերն ու անախորժ դիպուածները բացատրելու համար ստիպուած եմ խօսելու իմ վրաս առաջին անգամ, երանի թէ եւ վերջին անգամ:

Եօթը տարիէն աւելի է որ կամօքն Աստուծոյ եւ ՕԳՈՍՏԱՓԱՌ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ ամենայն Ռուսաց հրովարտակովը, իմ ձեռքս յանձնուեցաւ Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ Վիճակիս կառավարութիւնը. այս պաշտօնիս մէջ հաստատուած ճանչցաւ զիս յետոյ նաեւ Ս. Էջմիածնայ Սինօդը, եւ անկից ետքն ալ նորընտիր Սրբազան Կաթուղիկոսը, որոյ կոնդակներուն մէկը ձեզի ալ կարդացուեցաւ այս բեմիս վրայ 1859-ին, երբոր առաջին անգամ դարձայ եկայ Ս. Էջմիածնէն:

Այսքան ժամանակի մէջ ինչ ըրածներս թէպէտ մեր այս վիճակին ամենայն հաւատացեալներն ալ գիտեն, բայց ի հարկէ այս Թէոդոսիոյ ժողովուրդը ուրիշներէն ալ աւելի պէտք է գիտնայ ու գիտէ թէ այս եօթը տարուանս մէջ ո՛րքան եւ ինչ գործեր եղան մեր ձեռքովը՝ Աստուծոյ շնորհօքը եւ մեծազօր Տէրութեան պաշտպանութեամբը՝ մեզի յանձնուած ժողովրդոց օգտին եւ մեր Եկեղեցւոյն պայծառութեանը համար. ինչպէս, տեղ տեղ հնացած եկեղեցիներու նորոգութիւններ, եւ ուրիշ տեղուանք նոր եկեղեցիներու շինութիւններ. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հայրենի վարդապետութեանց եւ աւանդութեանցը համեմատ՝ աստուածպաշտութեան կարգերուն ամէն տեղ անպակաս պահպանութիւն եւ բարեզարդութիւն. Քրիստոսի հաւատացելոց անխոնջ եւ անդադար քարոզութիւն վիճակիս ամէն քաղաքներն ու գեղերը. արդէն գտնուած ժողովրդական դպրոցներու բարեկարգութիւն, եւ մեր ազգին տղայոց կրթութեանը համար նոր նոր դպրոցներու հաստատութիւն. այս քաղաքիս մէջ ազգային Ուսումնարանի բացուիլը՝ հանդերձ տպարանով. հարկաւոր գրքերու տպագրութիւն, ամսագրի հրատարակումը եւ այլն: Բայց գուցէ ամենուն յայտնի չէ թէ արդեօք ինչե՞ր ալ քաշեցինք մինչեւ այս օրս այս մեր պաշտօնին պարտքերը ճիշդ կատարելու համար: Եւ ի՞նչ հարկ էր որ գիտնային. միթէ իմ աշխատանքներս անունի՞, փառքի՞, հարստութեա՞ն, հանգստութեա՞ն համար էին. միթէ ի ցոյց մարդկան եւ սնափառութեա՞ն համար, կամ թէ նաեւ լոկ խաչերով աստղերով կուրծքս զարդարելո՞ւ համար էին: Միթէ ինծի համար բաւական չէ՞ր, եւ մի միայն ցանկալի երջանկութիւն չէ՞ր՝ որ իմ այս միջոցիս եւ այս բաներուս համար քաշած նեղութիւններս՝ միայն ամենատես եւ սրտագէտ Արարչին յայտնի մնային, — որովհետեւ գիտեմ որ իրեն պարտական եմ ըսելու միշտ. «Ծառայ անպիտան եմ. զոր պարտէին առնել՝ արարի». եւ յուսմէ պիտի սպասէի այն երանական պատասխանը լսելու թէ «Ազնի՛ւ, ծառայ բարի եւ հաւատարիմ. որովհետեւ ի սակաւուդ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բազմաց կացուցից զքեզ. մուտ յուրախութիւն Տեառն քոյ. — Այրի՛ս, բարի եւ հաւատարիմ ծառաս. որովհետեւ այդ փոքրիկ հօտին վրայ կրցածիդ չափ աշխատեցար հաւատարմութեամբ, արի խեղճ մարդ, զքեզ յաւիտենական երանութեամբ վարձատրեմ ըստ անբաւ ողորմութեան իմում. մտիր Տիրոջդ պատրաստած ուրախութիւնը»: Բայց մե՛ղք եւ ափսո՛ս, նորէն կըսեմ, հազա՛ր ափսոս, որ այսօրուան օրս ժամանակիս ողբալի պարագաներէն կբռնադատուիմ՝ կարճ խօսքով ալ ըլլայ նէ՝ քաշած նեղութեանցս գլխաւորները պատճառներովը հանդերձ իմացընել հաւատացելոցդ Քրիստոսի:

Այն բանն որ ձեզմէ շատին յայտնի էր 1857-ին ատենները, եւ անկից ալ առաջ, ինծի յայտնի եղաւ միայն այն ժամանակն որ Կայսերական հրամանով Վիճակիս Առաջնորդական Աթոռը անցայ. վասն զի այն ատենը ցաւագին սրտով տեսայ որ Նոր Նախիջեւանի մէջ հին եւ անհաշտ հակառակութիւն մը կար, որով այն պատուական քաղաքին բնակիչները անդա-

դար կռուոյ մէջ էին իրարու դէմ. եւ ինչ սոսկալի եւ ողբալի կռիւ, որ իրեն չորս հոգւոյ հակառակութեամբը, եւ պատճառանօք Նախիջեւանի այն եկեղեցական փողերուն՝ որ բարեյիշատակ Ներսէս Կաթուղիկոսը քաղաքին իշխանաւորներէն մէկուն քովը պահեստի տուած էր, օրէ օր աւելի ալ սաստկացեր ու վերջապէս երկու մէկմէկու հակառակ բանակներ (*օրտու*ներ) բաժներ էր Նախիջեւանցիները, մի եւ նոյն Հայ ազգի սիրելի սերունդները, մի եւ նոյն Հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ հարազատ զաւակները: Դուք ալ գիտէք, սիրելի ժողովուրդք, որ այն եկեղեցական փողերու անհոռնի եւ դիւաշունչ կռիւը բոլորովին դադրեցուցինք մեք՝ երկու կողմին միաբան հաւանութեամբը՝ նոյն իսկ 1858 տարւոյն մէջ, եւ ասոր համար ոչ սակաւ գոհութիւն ու գովասանք ալ ընդունեցանք Տէրութենէն եւ Սինոդէն, եւ ամենեւին չէինք տարակուսեր թէ այն ցանկալի խաղաղութեան պտուղները Աստուծոյ ողորմութեամբը առատապէս պիտի երեւին այնուհետեւ այն քաղաքին մէջ: Բայց խաբուեցանք. վասն զի հակառակորդն ամենայն բարեաց սատանայ՝ կրցաւ ատելութեան եւ նախանձու հին խմորը՝ մոխրի տակ ծածկուած կրակի պէս՝ ծածկել ու պահել նոյն Նախիջեւանի բնակիչներէն ոմանց սրտին մէջ մինչեւ մէկ տարի, եւ մէկ երկու՝ իրենց յանդուգն լրբութեամբը անուանի ու նաեւ Տէրութեան ծանօթ մարդկանց գրգռութեամբը՝ առաջ ծածուկ եւ յետոյ յայտնի կերպերով նորէն բորբոքեցաւ, ու հակառակորդները նորէն ոտք հանեց:

Այն մարդիկը քաղաքին կառավարութիւնը իրենց կուսակիցներուն ձեռքը անցած տեսնելով, եւ աւելի համարձակութիւն առնելով, 1859 տարւոյն վերջերը, երբ որ ազգին ընտրութեամբը եւ Մեծազօր ԿԱՅՍԵՐ հաստատութեամբը Կաթուղիկոսական Աթոռը հրաւիրուեցաւ Սրբազան Մատթէոս Արքեպիսկոպոսը, հասկցան թէ որովհետեւ նոր Վեհափառը հարկաւ չէր կրնար գիտնալ եւ իսկոյն տեղեկանալ թէ ինչ խնդիրներ կային այն միջոցին Ռուսաստանի Հայոց զանազան վիճակներուն մէջ, ատենն է ըսին իրարու՝ նորէն գրգռելու մեր եկեղեցեաց փողերուն կռիւը. եւ գրպարտեցին զմեզ գրով առաջի Վեհափառ Կաթուղիկոսին՝ որ իբր թէ մեր կամօքը եւ առանց բարձրագոյն Իշխանութեան հրամանին առեր եմք ու գործածեր եմք այն ստակները ազգային Ուսումնարանի համար. եւ այնպէս պաշարեցին եւ պղտորեցին Սրբազան Հայրապետին միտքը, որ այնուհետեւ մեր ամէն մտածութիւնները, խօսքերը եւ գործքերը առ հասարակ ծուռ հասկցուեցան, եւ առանց օրինաւոր եւ զգուշաւոր դատաստանի ու քննութեան՝ ամէնն ալ հրապարակաւ մեղադրուեցան ու դատապարտուեցան՝ թէ գրով, թէ խօսքով եւ թէ տպագրութեամբ:

Ալ անկից ետքը իմ կատարեալ եւ անկեղծ հաւատարմութիւնս առ մեր Եկեղեցւոյ վարդապետութիւնները, որոնք յայտնապէս կջատագովէի ու կջատագովեմ միշտ, ծուռ հասկցուեցաւ հակառակորդներէն: Այն իմ աշխատանքներս՝ որ նուիրուած են միայն Աստուծոյ փառացն ու ազգիս լուսաւորութեանը, արհամարհեցան եւ նախատուեցան՝ իբրեւ փառամոլութիւն եւ տիրապետութեան սէր, եւ Կայսերական հրամանով վիճակիս եկեղեցիներուն փողերը ազգային Ուսումնարան կանգնելու եւ պահելու համար, եւս եւ վիճակիս ուրիշ դպրոցներուն բարեկարգութեանը, կամ թէ նոյն իսկ եկեղեցիներուն նորոգութեանը համար գործածելնիս՝ ինչպէս որ արժան էր, վար զարնուեցաւ ու դատապարտուեցաւ՝ նոյնպէս առանց դատաստանի՝ իբրեւ յափշտակութիւն եւ սեղանակապտութիւն. մէկ խօսքով, այն հակառակորդներուն խօսածը, գրածն ու կանչըռտածը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ, «Բարձ ի մէնջ, բարձ ի մէնջ. զի թիւրէ զազգս մեր»: Ուրիշ առաջնորդ տուր մեզի, Եպիսկոպոս առաջնորդ. ահա հարիւրաւոր մարդիկ ձեռք կդնեմք այս գրին, եւ պէտք ըլլայ նէ հազար հոգի կգտնեմք ձեռք դնող, միայն թէ այդ մարդը թող ելլէ առաջնորդութենէն: Վեհափառ Կաթուղիկոսն ալ գուցէ կարծելով թէ Նախիջեւանի ժողովրդեան մէկ մասին ըսածը՝ բոլոր Նախիջեւանցւոց կողմէն է, մանաւանդ թէ եւ բոլոր վիճակիս ժողովուրդներուն կողմէն, — բաւական չհամարեցաւ ծանր ծանր յանդիմանութիւններ գրելը ինծի, այլ եւ յայտնապէս առաջարկեց որ կամ Առաջնորդութենէս հրաժարիմ, կամ ուսումնարան կառավարելէն, գրքեր տպելէն, լսարաններ ընելէն, օրագիր հրատարակելէն ետ կենամ: Գուցէ այս բանս ձեզի անհա-

ւսալի երեւնայ, բայց գիտցէք որ կոնդակները ձեռքս են, որոց մէջ այս վկայութիւնս ալ կայ սուրբ Աւետարանին թէ «Ոչ կարէք Աստուծոյ ծառայել եւ մամոնայի» . . . ըսել կուզէ թէ առաջնորդութիւնն ու այս ուսումնական աշխատանքները նոյնպէս հակառակ են իրարու, ինչպէս Աստուած եւ մամոնան, եւ մէկուն համար աշխատողը՝ պէտք է անպատճառ մէկալին ետ կենայ: Ի՞նչ ընէի ես այս պարագային մէջ. — Տէրութեան հրամանը խնդրեցի, եւ Տէրութիւնը իմացուց Վեհափառ կաթուղիկոսին թէ ինծի անոր համար յանձնուած է այս առաջնորդութիւնը որ այսպիսի ուսումնական աշխատանքներով օգուտ մը ընեմ ազգիս եւ Եկեղեցւոյս: — Այն ալ բաւական չհամարեցայ. նոյն իսկ Վեհափառին խոնարհական բղթերով հասկըցուցի որ չհաւատայ իմ վրաս լսած չարախօսութեանցը առանց քննութեան. բայց ի զուր:

Զուր տեղը աշխատեցայ երկայն երկայն գրուածքներով, — բայց միշտ խոնարհական խօսքերով — ինքզինքս արդարացընելու Ս. Էջմիածնայ Սինօդին եւ մանաւանդ Վեհափառ Կաթուղիկոսին առջեւը. չեմ գիտեր ինչպէս եղաւ որ բնամիներուս եւ խռովարար մարդկանց խօսքերը, եւս եւ ցած եւ վատ անձանց անանուն գրուածքները՝ որ կնասնեին այլ եւ այլ քաղաքներէ, իմ ճշմարիտ խօսքերս աւելի հաւատարմութիւն գտան նոցա առջեւը: Զուր տեղը անձամբ ալ ասկից մինչեւ Էջմիածին եղած դժուար ու սոսկալի ճանապարհը կտրեցի անցայ, ձմեռ ցուրտ ատեն, եւ երկրորդ անգամ Վեհափառ Կաթուղիկոսին առջեւը 1863-ին՝ արդարացուցի ինքզինքս, տեղն ի տեղը պատասխանելով այն ամենայն ամբաստանութեանց որ իմ հակառակորդներս յանդգներ էին ընելու իմ վարդապետութեանս, իմ անշահասէր աշխատանքներուս, իմ զգուշաւոր խօսքերուս դէմ: Զուր տեղը կրսեմ, վասն զի այնտեղ ալ եկան հասան իմ եղբայր Նախիջեւանի հակառակորդներէն յուղարկուած չարազրգիռ եւ վատ պատգամաւորներ. եւ ոչ միայն արգելք եղան նոքա որ Վեհափառ Կաթուղիկոսը եպիսկոպոս չձեռնադրէ զիս, — որում ոչ թէ ես ցանկութիւն ունեի, քաւ լիցի, այլ Կայսերական Պետութեան շատ անգամ լրած առաջարկութեանը եւ ձեր ալ բարեսէր խնդրագործութեանցը համեմատ, — այլ եւ՝ չեմ գիտեր ինչ կերպով՝ կարողացան այնպէս ընել որ Սրբազան Կաթուղիկոսը իմ եղբայրս գլուխս կտրելու համար դահիճ մը *(ճկղաս)* ղրկելու պէս՝ արտորնօք յուղարկեց իրենցերէն մէկը, ըստ երեւութին իբր թէ վիճակիս եկեղեցական գործերուն վրայ քննութիւն բանալու, բայց իրօք՝ անոր համար որ գայ Վիճակիս Առաջնորդութիւնը ձեռք անցընէ, ու իբրեւ Կաթուղիկոսի փոխանորդ՝ ինքնագլուխ կառավարէ այս վիճակը: Ինչպէս որ իրօք ալ բրաւ այն եկող Եպիսկոպոսը: Դեռ ես Թիֆլիզ նոր հասեր էի, նա եկաւ եղբայրս հասաւ՝ որ ինծմէ առաջ գայ վիճակս կոխէ, եւ ամեն բանի տիրապետէ: Շիտակ այս մեր Առաջնորդական աթոռանիստ քաղաքը գալու տեղը, եւ վիճակիս կառավարութեան ամենայն հանգամանացը ասկից տեղեկանալու տեղը, — թէ որ միտքը այն էր, — ամբողջ տարի մը աւելի մնաց Նախիջեւան, այն ալ՝ իմ Առաջնորդական իշխանութեանս հակառակող այն մարդկանց մէջ՝ որոց հրաւիրանքովը եկած էր. այնտեղի Հոգեւոր Կառավարութեան գործերուն մէջ անգամ չկրցաւ գտնել իւր փնտռած պակասութիւնները, այսինքն այնպիսի բաներ որ մեր կառավարութիւնը դատապարտելու բաւական լինեին. ուստի ինչ ըրաւ. — զարմանալի համարձակութեամբ մը, եւ իբր թէ միշտ Կաթուղիկոսական կոնդակներու զօրութեամբ, ձեռք զարկաւ Վիճակիս կառավարութեան զանազան գործերուն մէջ խառնուելու. մեր պաշտած քահանաները արձրկել, անմեղ քահանաները պաշտել, նոր եկեղեցիներու հիմունք օրհնել, երեցփոխանցներու գործերուն խառնուիլ, անարժանները առաջ քաշել, արժանաւորները դատել դատապարտել. վերջապէս մինչեւ Նախիջեւանի Հոգեւոր Կառավարութեան անդամներն ալ ապօրինաւոր կերպով փոխել, հեռացուց անկից բռնութեամբ արժանաւոր քահանաները՝ որ հաւատարիմ էին իրենց երդմանը եւ անմիջական օրինաւոր իշխանութեան, եւ նոցա տեղը դրաւ այնպիսի քահանաներ՝ որ արդէն Նախիջեւանի ժողովրդեան մէջ վատահամբաւ ու վատանուն էին, ու միայն իրենց խռովարարութեամբն ու ըմբոստութեամբը իրեն պաշտպանութեանը կարոս:

Այսպիսի պարագայի մէջ ես ինչ պէտք էր ընեի: — Ս. Էջմիածնայ Սինոդին, եւ Ներքին Գործոց Վսեմափայլ Ոստիկանին բողոքեցի քանի՛ քանի անգամ, եւ աւելի որոշ կերպով անցած հոկտեմբերի մէջ, ըսելով որ եթէ այն Եպիսկոպոսը յիրաւի վիճակիս եկեղեցական գործերուն քննիչն է, թող ըստ օրինաց իւր քննութիւնը միայն ընէ, ու գտած պակասութիւնները թէ՛ մեզի իմացընէ եւ թէ բարձրագոյն իշխանութեան. ուրիշ բանի չխառնուի: Իսկ եթէ նա այս վիճակիս Առաջնորդ եկած է, օրինաւորապես իմացընեն ինձի որ ես ալ փութամ ամենայն սիրով այս տաժանելի՛ մանաւանդ թէ անտանելի Առաջնորդութիւնս ուսկից որ առեր եմ՝ անոր ձեռքը յանձնելու ազատելու:

Մինչդեռ օրէ օր կսպասէի որ նոքա դատաստան ընեն եւ իրաւունքը որոշեն, եւ անա իմացանք որ Վեհափառ Կաթուղիկոսին նշանակուեր է այս Վիճակիս նոր մէկ Առաջնորդ մը, եւ այս տեղը կուգայ: Յունուարի 28-ին կհասնի նա Նախիջեւան, եւ նոյն ամսոյն 31-ին Մայր եկեղեցւոյն մէջ Առաջնորդական Աթոռը բազմած՝ կարդալ կուտայ ժողովրդեան առջեւը Սրբազան Կաթուղիկոսին մէկ կոնդակը, որ մինչեւ հիմա անծանօթ է մեզի. ասնով իբր թէ Սրբազան Կաթուղիկոսը զիս կհեռացընէ եղեր բոլորովին այս Առաջնորդական իշխանութենէս, եւ իմ տեղս կդնէ առժամանակեայ կառավարիչ Վիճակիս՝ Արշարունի Յովհաննէս Արքեպիսկոպոսը, ապսպրելով որ նորա անունը յիշատակուի պատարագի ու ժամերգութեան մէջ, եւ ամէն մարդ անոր միայն հնազանդի ամէն բանի մէջ. եւ ո՛ր քահանան որ չհնազանդի անոր՝ իսկոյն կարգէն լուծուի, պատժուի, եւ այլն, եւ այլն:

Կայսերական Տէրութիւնը Վեհափառ Կաթուղիկոսին այս տնօրէնութիւնը յայտնապէս հակառակ գրտնելով օրինաց այն յօդուածին որ կրսէ թէ «Վիճակաւոր Առաջնորդները կնշանակուին ԹԱԳԱՒՈՐ ԿԱՅՍԵՐ հրամանովը, եւ կհաստատուին ու կարձրկուին նոյնպէս Կայսերական հրովարտակներով», Նոր Ռուսիոյ Ընդհանուր Կուսակալ Վսեմափայլ Թոդլեբէն Սպարապետին ձեռքովը հեռագրական հրամաններով՝ ամսոյս 3-ին պատուիրեց Ռոսթովի Բարեկարգապետի փոխանորդին որ երթայ շուտով Նախիջեւան, եւ Քաղաքագլխոյն ձեռքովը ժողովել տալով Նախիջեւանի բոլոր եկեղեցականները եւ հասարակութիւնը, իմացընէ ամենուն Փետրուարի 4-ին՝ որ Կայսեր դրած Առաջնորդը միայն Կայսրը կրնայ հանել, եւ ոչ ուրիշը, եւ թէ այս վիճակիս մի միայն օրինաւոր Առաջնորդ պէտք է ճանչնան ամենքը ՕԳՈՍՏԱՓԱՌ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ հրամանովը դրուած անձը, եւ ոչ թէ ուրիշ մարդ. նոր եկող Եպիսկոպոսը դառնայ երթայ շուտով իրեն տեղը՝ — ինչպէս որ դարձեր է ամսոյս 11-ին, — եւ վիճակիս քննութիւնն ալ անմիջապէս դադրի. միայն քննիչ եկած եպիսկոպոսը մնայ Նախիջեւան որ Տէրութեան նշանակելու Յանձնաժողովին առջեւը ցուցընէ թէ ինչ պակասութիւններ գտեր է մինչեւ ցայժմ բրած անկատար քննութեամբը՝ իմ կառավարութեանս մէջ:

Ասոնք են անա այն գայթակղական դիպուածները որ բռնադատեցին զիս այսօր ձեզի այս ատենախօսութիւնս ընելու, եւ վիճակիս ուրիշ եկեղեցիներուն մէջ այս իմաստով շրջաբերական մը կարդացընելու:

Եւ մինթ թիւրուն չունիմ *գայթակղական* անուանելու այսպիսի գործողութիւնները՝ որ այժմու ժամանակս եւ ոչ Տանկատանի մէջ կպատահին, թէպէտ եւ ասկից քան կամ քանընիկ տարի առաջ շատ կպատահէին արեւելք. քահանայ քահանայի հետ, վարդապետ վարդապետի հետ, եպիսկոպոս եպիսկոպոսի հետ կռուրտիլ, ծեծկուիլ, իրարու աթոռը յափշտակել, երեսուն կամ քառասուն հազար դուրուշ կերցընելով այս կամ այն փաշային՝ պատրիարքական աթոռը նստիլ, եւ կասկածելով որ գուցէ ուրիշն ալ շուտով իրեն տեղը անցնի՝ խելքը միտքը հիշ մը փող հաւաքելու տալ, եւ պատրաստ կենալ աթոռէն յանկարծ նետուելու. — ո՛ւր կմնար դպրաստուններ բանալ, ժամեր շինել, եկեղեցիներու վանքերու աւերակները կանգնել, եկեղեցական բարեկարգութեան ու բարեզարդութեան ետեւէ ընկնիլ, հարկաւոր գրքեր շարադրել եւ տպագրել, լսարաններ հաստատել, լրագիր կամ օրագիր հրատարակել, վիճակին քաղաքներուն ու գեղերուն այցելութիւններ ընել շատ անգամ, եւ նոցա հոգեւոր՝ երբեմն նաեւ մարմնաւոր պիտոյքը հոգալ:

Իսկ եւրոպական բարեկարգ կառավարութեան մը ժամանակ միթէ կարելի՞ է այսպիսի անկարգութեանց տեղիք տալ, մինչդեռ օրէնքներով կարգերով կանոններով ամէն բան սահմանուած որոշուած է. եւ ահագին վնասները թողումք, միթէ նաեւ մեծ ամօթ չէ՞ առաջի Տէրութեան եւ օտար ազգաց՝ մեր ազգին եկեղեցականներուն ու աշխարհականներուն այս կերպով մէկզմէկ հալածելը, բամբասելը, զրպարտելը, չարչարելը: Այսպէսով Էրբ կամ ի՞նչ հնարքով կարելի է յուսալ որ մեր ազգն ալ գոնէ իւր քովի ազգերուն չափ առաջ երթայ, եկեղեցին անխախտ մնայ եւ ազգութիւնը անկորուստ . . .

Ասոնք ցաւով սրտի ձեզի իմացընելէս ետքը, Քրիստոսասէր հաւատացեալք, ինչ որ ամենայն եկեղեցեաց գրուած շրջաբերականով ամենուն պատուիրեր եմ՝ ահա այժմ ձեզի ալ կպատուիրեմ ու կյորդորեմ որ ամենայն սիրով ու հեզութեամբ կատարէք ի փառս Աստուծոյ եւ ի սէր ազգին եւ Եկեղեցւոյ.

Ա. Ամէն մարդ մեզի հետ հաւատարիմ մնայ ամենայն Ռուսաց ՕԳՈՍՏԱՓԱՌ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ օրինացը եւ հրամաններուն, որոյ հովանաւորութեան տակը կգտնուիմք Աստուծոյ ողորմութեամբը, եւ որում երդում ըրած եմք թէ մենք թէ դուք եւ թէ ամէն մարդ մինչեւ ցմահ հաւատարիմ եւ հնազանդ մնալու:

Բ. Ամէն մարդ հաւատարիմ մնայ նոյնպէս մեզի հետ, եւ կատարելապէս հպատակ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Մայր Աթոռոյն, եւ Սրբոյ Հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին արժանաժառանգ Յաջորդին իբրու եւ հնազանդ՝ այն ամենայն հաւատոյ խնդիրներուն ու վարդապետութեանց մէջ՝ որ նա կքարոզէ, եւ Ս. Էջմիածնայ Սինօդը կհաստատէ, եւ այն ամէն բանի մէջ որ համաձայն է հայրապետական Կանոնաց եւ Կայսերական Օրինաց:

Գ. Ամէն մարդ հարազատ Առաջնորդ վիճակիս ճանչնայ ո՛ր եւ իցէ ժամանակ՝ միայն այն անձը որ դրուած է կամ կդրուի ըստ Օրինաց՝ Կայսերական գերագոյն հրամանով, եւ ոչ երբէք ուրիշ ո՛ր եւ իցէ մարդ:

Ահա այս զգացմունքով սուրբ պատարագէս վերջը Հանդիսաւոր Գոհացողական Մաղթանք պիտի կատարեմք նաեւ մեք, ինչպէս սոյն օրս եւ սոյն ժամուս՝ վիճակիս ամէն եկեղեցիները, գոհանալով զԱստուծոյ՝ ո՛չ թէ անոր համար որ իմ նուաստութիւնս Առաջնորդական պաշտօնիս մէջ հաստատել տուաւ. ո՛չ. — հաւատացէք որ ինձի մեծ շնորհք՝ մեծ աղէկութիւն եղած կհամարէի, ինչպէս որ ըսի, այս պաշտօնէն արձակուիլս. — այլ անոր համար միայն որ Աստուած ազգիս գոնէ մէկ մասին պարգեւեր է Ռուսաց Մեծազօր Տէրութեան եւ ՕԳՈՍՏԱՓԱՌ ԻՆՔՆԱԿԱԼԻՆ հովանաւորութիւնը եւ արդարասէր խնամքը:

Խօսքս վերջացընելով՝ կյորդորեմ զձեզ ի սէրն Քրիստոսի որ չգայթակղիք այս ամենայն գործողութեանց եւ առանց պատճառ եղողներուն վրայ. անյիշաչար լինիք եւ ներողամիտ յամենայնի եւ առ ամենեսեան. ներէք իրարու, խղճաք մէկմէկու վրայ, հեռի լինիք ամէն տեսակ չարախօսութենէ եւ զրգռութենէ, մանաւանդ ձեր իրաւունքէն ու իշխանութենէն դուրս եղած բաներուն մէջ խառնուելէ. եւ որ ամենէն աւելի հարկաւորն է, պէտք է որ թէ մեք եւ թէ դուք առ հասարակ խնդրեմք մեր ազգին եւ սուրբ Եկեղեցւոյն համար Հոգւոյն Աստուծոյ այն ցանկալի խաղաղութիւնը որ ամենայն խելքէ մտքէ վեր է, որպէս զի անով մխիթարէ նա իւր ծառաները, ընդունելով Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սուրբ Հովուաց եւ Հովուապետաց աղաչանքը. եւ այնպէս վերցընէ մեր վրայէն մեր մեղքերուն իրաւցընէ մեծ պատիժն ու պատուհասը, որ է երկպառակութեան եւ նախանձու եւ հակառակութեան հոգին՝ ապականիչն եւ կործանիչ ազգի եւ Եկեղեցւոյ: Եւ եթէ մեր մեղքերը արգելք կճանչնամք մեր խնդրուածոց կատարուելուն, «Ահաւասիկ ժամանակ ընդունելի, ահա օր փրկութեան»: Ձեր զատկական խոստովանութեան եւ հաղորդութեան օրերուն ջերմեռանդ սրտով խնդրեցէք յԱստուծոյ ձեր եւ ազգին եւ Եկեղեցւոյս ճշմարիտ պիտոյքը, եւ ամենեւին մի՛ տարակուսիք որ կընդունիք շնորհօք եւ ողորմութեամբ Տեառն մերոյ եւ Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում Հօր եւ Հոգւոյն սրբոյ վայելէ փառք իշխանութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

ՅԱՆՑԱՆՔԸ ՈՒՐԻՇԻՆ Է.

Ո՞վ կայ արդեօք մեր մէջը որ տեսած չլինի երբեմն՝ թէ ասիացի մայրերն ու դայեակները ինչ կերպով կմեծցընեն պզտի տղաքը։ Տղայ է, յանկարծ նստած կամ քալած տեղէն վար կընկնի, կամ բանի մը կըներղանայ. եթէ սրտոտ է, ձայնը կձգէ կըսկըսի լալ ու ճըւալ, եւ որչափ որ փափուկ նայուած է՝ այնչափ աւելի սաստիկ կընէ կանչն ու ճիչը։ Ի՞նչ կընէ մայրը։ — Մէկէն ի մէկ գիրկը կառնու տղան, կսկսի պագնել, շոյել, արտասուքները սրբել, ու իւր ձայնին եղանակն ալ տղուն ողբական ու գանգատական (նազլը) ձայնին յարմարցընելով կըսէ. «Վա՜խ աչքիս լոյսը, ինչ եղաւ քեզի, ինչ եղաւ. ո՞վ զարկաւ իմ տղուս, ո՞վ ծեծեց... հա՜ մարիկս հա՜... ծեծեցի՞ն քեզի, սիրտդ ցաւցուցի՞ն, լացուցի՞ն քեզի... չի՞ք ըլլան անոնք... Ո՞վ էր տեսնեմ քեզի զարնողը... — սա փա՞յտն էր. սա քա՞րն էր. (կզարնէ փայտին կամ քարին) ըհ՛, ըհ՛. մէյմ՚ ալ կզարնես դուն իմ տղուս, հէ՜... Ցետոյ կդառնայ տղուն ալ կըսէ. «Դո՛ւն ալ զա՛րկ մարիկս, զա՛րկ»։ Նա ալ կզարնէ ինչպէս որ կրնայ, լացը կդադրի, սիրտը կիջնայ։ Երբեմն ալ փայտը չլինիր այն անիրաւ ծեծն ուտողը, հապա տղուն մեծկակ քոյրը կամ եղբայրը կամ ուրիշ մէկ անձ մը։ Ո՛վ կուզէ թող լինի, միայն թէ տղուն սիրտը իջնայ, ձայնը կտրի։

Չեմ գիտեր թէ արդեօք այս տեսակ ընկըմնական կրթութիւնն է պատճառ որ մեր Ասիացիք ընդհանրապէս դժուարաւ կհաւանին թէ երբոր պակասութիւն կամ փորձանք մը հանդիպի եւ կամ պատիժ մը հասնի մէկուն կամ մէկալին կամ հասարակաց, յանցանքը ուրիշինն է։ Այս գիտեմ, եւ ամէն մարդ ալ պէտք է գիտնայ, թէ արեւելեան ազգաց ընդհանրապէս սովորութիւնն է՝ որ եւ իցէ գործողութեան բուն պատճառը չփնտռել, եւ խիստ շատ անգամ իրենց յանցանքը ուրիշներուն վրայ ձգել, եւ եղած փորձանքին պատճառ զուրիշները բռնել։ Մէկ կողմանէ կնայիս որ իրենք ալ կըսեն երբեմն թէ «Ինքիրմէ ընկնողը չիլար» (Քէնտի տիւշէն աղլամազ), որ ճշմարիտ խօսք է. բայց կարծես թէ այն առակը ուրիշներուն համար է, ամենեւին իրենց վրայ չեն առնուր. վասն զի դրած են մտքերնին թէ իրենց ընկնելուն պատճառը միշտ ուրիշն է։ Կտահի կընկնի մէկը բարոյապէս, այսինքն փորձանքի մը կուգայ, գլուխը կպատռէ, թեւը կկոտրէ, կամ աչքը կհանէ. խակոյն գոռում գոչում կվերցընէ, գանգատներով չորս դին կլեցընէ։ Հարցուր թէ Յանցանքը ո՞ւմն է. — ամենեւին չըսեր թէ իւր անզգուշութիւնը, իւր վախկոտութիւնը կամ թէ յանդգնութիւնն է, այլ ուրիշներուն վրայ կձգէ։

Մէկը ծառայ է՝ անմիտ կամ անհոգ, գողցէ եւ կամակոր ու իւր խելքին հաւնող. տիրոջմէն հարկաւ յանդիմանութիւն կլսէ. հարցուր իրեն թէ յանցանքը ո՞ւմն է. — չըսեր թէ իմս է, այլ թէ տիրոջս է։

Մէկը աշակերտ է՝ ծոյլ կամ բթամիտ, չար, ստահակ, ատենը պարապ անցընող՝ ուրիշներուն ալ չար օրինակ. տարիներով կերթայ կուգայ դպրատուն, բան չսորվիր ամենեւին, եւ մարդ ըլլալիք չունի։ Հարցուր ծնողացը թէ յանցանքը ո՞ւմն է։ — Չեն ըսեր թէ տղունն է, այլ դպրատանը կամ վարժապետին։

Մէկը խանութպան է, անխմար ու բաց-

բերան, առածը տուածը չգիտցող, գուցէ եւ շատ անգամ խարդախութիւն բանեցընող։ Առուտուրին մէջ յաջողութիւն չունի։ Հարցուր թէ յանցանքը ում է. — Չըսեր թէ իրենն է, այլ ֆուգարալըգտան։

Մէկը գող է, կըռնուի. մարդասպան է, կքշուի. խռովարար է, կպատժուի. ըրպարտիչ է, բանտ կդրուի։ Յանցանքը ում է. — Կըսէ թէ իմս է. ոչ. հապա Տէրութեան։

Աւելի ընդհանուրը նայիմք։

Մեր Հայրենի Հայաստանը աւեր աւերակ դարձեր է, շահաստան քաղաքները՝ աննշան գեղեր, մարդաշատ գեղերը՝ անշէն անապատներ, ազնիւ բնակիչները՝ աշխարհիս ամէն կողմը ցիրուցան եղեր, հոյակապ եկեղեցիները գետնի հաւասար, փառաւոր վանքերը անբաններու գադար։ Յանցանքը ում է. — Պարսկին բռնութեանը, Տաճկին արշաւանացը, Յոյնին հակառակութեանցը, Թաթարին ասպատակութեանցը...

Տգիտութիւնը տիրեր է մեր ազգին, ուսումն ու գիտութիւնը արհամարհուած մընացած մէկդի, հասն ու բարակը ամէն տեղ մէկ գին։ Յանցանքը ում է. — ումը պիտի լինի. եկեղեցականին։

Եկեղեցականները տգէտ ու անկիրթ մնացած, ուսման ծարաւնին կշտացընելու հնարքներէն յուսահատած, շատը իրենց շահուն ու հանգստութեանը միայն կնային, ոմանք խաչերու՝ աստղերու կամ կարմիր գտակներու ետեւէ կմեռնին... Յանցանքը ում է. — Իրենց ու իրենց համար փող չտուողին։

Կան հարուստ մարդիկ, որ իրենց հարըստութիւնը ոչ իրենք կվայելեն, եւ ոչ ուրիշի կվայելեցընեն։ Իրենք խեղճութեամբ կապրին, եւ հասարակաց օգուտ ընելը միշտ իրենցմէ հեռու կասեն։ Հարցուր թէ յանցանքը ում է. — Անիրաւ մամոնային։

Կան նաեւ աղքատ մարդիկ, որ աւելի յանձ կառնուն քաղցած ծարաւ մեռնիլ, կամ գանէ գուռ ընկած մուրալով ապրիլ, քան թէ արուեստի մը ձեռք զարնել, աշխատանքով մը օրական ապրուստ ճարել, կամ շէնքով մարդու մը քով աշխատանքի եւ ծառայութեան մտնել։ Հարցուր թէ յանցանքը ում է. — Քիւրտերուն, փաշաներուն, վէզիրներուն, գըզիրներուն, տէրէպէկիներուն, կամ թէ պարզ աղքատութեան...

Կարդացողը ինքը թող ըսէ մեզի. եթէ այսպէս ամէն պակասութիւն ուրիշի վրայ ձգուի, ինչպէս կարելի է որ առանձնական մարդը շըտկուի, կամ թէ այն առանձնականներէն ձեւացած ամբողջ ազգը իւր պակասութիւնները վերցընէ։ Ապա եթէ սովորութիւն ընէ մէկը մտածել, քննել ու փընտռել՝ թէ ուր եւ իցէ փորձանքի կամ դըժբաղդութեան մէջ արդեօք ինքը անձամբ ինչ յանցանք ունի եւ որքան, եւ այն յանցանքին կամ պակասութեանը դարմանին աշխատի, այն ատենը յիրաւի կարելի է յուսալ որ փորձանքներն ալ՝ ձախորդութիւններն ալ քիչնան ու վերցուին։ Պէտք չէ մոռնալ այն խելացի առակը, որով կպատմեն թէ օր մը անտառին ծառերը մեծ գանգատներով ալեկոծեալ՝ իրար անցեր են, եւ սկսեր են աղաղակել թէ «Եղբարք, այս ինչ է մեր քաշածը. այս քանի մէկ պիտի ջարդէ զմեզ կացինը (պալթան). ասոր ծայրը ուր պիտի երթայ»։ — Ծեր ծառին մէկը դառնայ ինչ ըսէ տղէկ. «Զայներնիդ քաշեցէք եղբարք, կոթը մեզմեն է»։ Թող քննէ ուրեմն ամէն մարդ՝ թէ իրեն եւ թէ ազգին քաշած կորուստներուն, նեղութիւններուն պատճառները. անտարակոյս կտեսնէ ու կըսէ ինքն ալ թէ կոթը մեզմեն է, այսինքն յանցանքը միայն կացինին չէ, կոթեննն ալ է։

Մեր ազգին ընդհանրապէս, եւ առանձնականաց մասնաւորապէս, պարտքն է ուրեմն՝ ըսել եւ հաւատալ թէ «Մերոց չարեաց մեք եմք պատճառ» եւ ոչ այլ ոք. մեր տգիտութիւնը, մեր անկրթութիւնը, մեր անմիաբանութիւնը եւ ազգատեցութիւ-

նը, կամ որ նոյն է՝ սուտ ազգասիրութիւնը, ուրիշ ամէն թշնամիներէն աւելի քանդեր են միշտ եւ կքանդեն մեր ազգը եւ ազգային աղէկութիւնները։

Երբոր Երանելի Հայրն մեր Խորենացին Մովսէս իւր մարգարէական հոգւովը կտեսնէր իրմէ հարիւրաւոր ու հազարաւոր տարիներով ետքը Հայաստանին գլուխը գալու խեղճութիւնները, եւ կուլար կողբար, այն խեղճութիւններուն պատճառ ոչ թէ օտարները կտեսնէր, այլ նոյն իսկ մեր եւ մերայնոց մեծամեծ պակասութիւնները։ Կարժէ որ այս տեղ այն մարգարէութեան մէկ կըտորը յիշեմք, եւ երանի տամք մեզի՝ եթէ անոր ամէն մէկ խօսքերը չկարենամք մեր ժամանակին յարմար տեսնել։ Կըսէ Խորենացին.

«Այսպիսի դառն տրտմութեանս մէջ կայ արդեօք մէկը որ մեզի հետ միաբանի, եւ ցաւակից լինելով օգնէ մեր խօսքերուն, կամ թէ քարէ սիւներու վրայ փորագրէ մեր ըսելիքները։ Դուն զարթիր, ով Երեմիա մարգարէ. զարթիր, ու մէկ դիէն լաց ողբա, եւ մէկալ դիէն մարգարէացիր ինչ խեղճութիւններ որ քաշեցինք, եւ ինչեր որ այսուհետեւ ալ պիտի քաշեմք։ Գուշակէ, ինչպէս որ ատենով Զաքարիա մարգարէն կգուշակէր Իսրայէլացւոց, թէ ինչ տգէտ հովիւներ պիտի ելնեն նաեւ մեր մէջ։

«Ինչ տխմար վարդապետներ.— որ իրենք իրենց հաւնած, եկեղեցական պատիւը իրենք իրենցմէ առած են, եւ ոչ թէ Աստուծմէ այն աստիճանին հրաւիրուած. ստրկով ընտրուած եւ ոչ թէ Հոգւով սրբով. խելքերը մտքերը ոսկի եւ արծաթ ժողվելու տուած, սրտերը նախանձով լցուած. հեղութիւն ըսածդ մէկդի թողած, մինչդեռ Աստուծի հեղս կընակի. իրենք մէկ մէկ դայլ դարձած՝ իրենց յատուկ ոչխարները պատռտող։

«Ինչ կրօնաւորներ.— կեղծաւոր, ցուցամոլ, պարծենկոտ, փառք ու պատիւ սիրող՝ քան թէ զԱստուած։

«Ինչ եկեղեցականներ.— ամբարտաւան, կռիւ՝ դատաստան սիրող, փճախօս, ծոյլ, ուսման թշնամի, խրատական խօսքերուն ատեցող, իրենք զիրենք առուտուրի եւ խեղկատակութեան տուած։

«Ինչ աշակերտներ.— բան սովրելու ծոյլ, ուրիշներուն սովրեցընելու պատրաստ, եւ դեռ ուսման այբուբենը չսովրած՝ մէկ մէկ աստուածաբան դարձած։

«Ինչ ժողովրդականներ.— գոռոզ, խռովարար, մեծախօս, պարծենկոտ, գինեմոլ, չարագործ, եկեղեցիէ ու եկեղեցականներէ փախչող։

«Ինչ զինուորներ.— անիրաւ, ստախօս, պարծենկոտ, զէնքի թշնամի, թուլամորթ, հեշտասէր, անժուժկալ, կողոպտող, աւազակներու ընութիւն առած։

«Ինչ իշխաններ.— մեծերուն դէմ գլուխ քաշող, գողերու ընկեր, կաշառք սիրող՝ կծծի, ժլատ, ագահ, յափշտակող, աշխարհք քանդող, աղտեղասէր, իրենց ծառաներուն խելքէն՝ եւ անոնց պէս ցած մարդիկ։

«Ինչ դատաւորներ.— կոպիտ, անգութ, ստախօս, խաբեբայ, կաշառակեր, իրաւունք եւ անիրաւութիւն չնայող, անհաստատ, կռիւ սիրող։ — Վերջապէս՝ ամենուն մէջէն սէրը վերցած, եւ ամենուն երեսէն ամօթը սրբուած»։

Այս սոսկալի մարգարէութեանց վրայ՝ պէտք է թողումք որ ամէն մարդ ինքը մըտածէ, եւ իրեն խղճմտանքին վկայութեանը նայելով՝ տեսնէ ու վկայէ որ եթէ մեր ազգը եւ ազգայինքը մեծամեծ ձախորդութիւններ, փորձանքներ, թշուառութիւններ քաշեր են ատենով ու կքաշեն մինչեւ ցայժըմ, յանցանքը ումն է։

Ա Ռ Ա Կ.

ՄԱՆՈՒԿ ԵՒ ՕՁ.

Տըղուն մէկը օձ մը բըռնեց,
Օձաձուկ կարծէր, խաբուեցաւ.
Վախէն սըրտին դողը բըռնեց,
Երեսին գոյնը պատ դարձաւ։
Օձը նայեցաւ նայեցաւ տըղուն,
«Ծօ, ում՝ հետ ըսաւ՝ կուզես խաղալ դուն.
Թէ չըխելօքնաս գէթ այսուհետեւ,
Գիտնաս՝ չես խալսիր միշտ այսպէս թեթեւ.
Այս անգամ՝ քեզի կըներ Աստուած,
Բայց ուրիշ ատեն աչքըդ աղէկ բաց.
Կատակներ ընել թէ կուզես՝ ըրէ,
Միայն տես առաջ՝ դիմացինդ ով է»։

ՔՌԻԼՈՎ.

ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ՁՈՒԱՐՃԱԼԻ

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

* Գաղղիոյ թագաւորը Լուդովիկոս ԺԴ ուրիշ շատ կատարելութիւններէն զատ զարմանալի քաղաքավարութիւն ունէր կըսեն։ Օր մը իրեն առջեւը մեծ գովասանութեամբ կյիշեն Լորտ-Սթէր անունով անգլիացին՝ իբրեւ քաղաքավարութեան կոզմանէ աշխարհիս վրայ մէկ հատիկ մարդ։ Թագաւորը միտքը կդնէ որ ինքը փորձէ տեսնէ թէ լսածը իրաւ է։ Օր մը ղբօսանքի ելնելու ժամանակը այն անգլիացի իշխանաւորն ալ կհրաւիրէ որ հետը գայ։ Երկուքը մէկտեղ սանդուխէն վար կիջնան, որ դրան առջեւը կեցած կառքը մտնեն, եւ կառքին դռնակը բաց է եղեր. «Հրամմէ Պարոն, նիստ» կըսէ թագաւորը անգլիացւոյն. նա ալ խոկոյն կըհնազանդի ու թագաւորէն առաջ կմտնէ կառքը։ Թագաւորը կգառնայ կըսէ այն մարդուն որ Լորա-Սթէրին համար գովութեամբ խօսեր էր. «Ամենայն կերպով իրաւունք ունիս. սորա տեղը եթէ մէկ ուրիշը լինէր, չափազանց քաղաքավարութենէն՝ սպասել կուտար ինծի»։

— Առաքինութիւնն ու քաղաքավարութիւնը իրենց չափէն դուրս որ ելնեն՝ մոլութիւն ու կոպտութիւն կդառնան. բայց խիստ քիչ մարդ կգտնուի այս ճշմարտութիւնս հասկըցող։

---

* Անծանօթ մարդուն մէկը պտղածախի մը խանութ կմտնէ, եւ մէկ հօխա հասարակ մեղր կուզէ։ Խանութպանը մեղրին ամանը

*

դուրս կ'քաշէ ու կհարցընէ մարդուն թէ «Մեղրը ո՞ւր լեցընեմ»։ Մարդը նաւավարի գտակ մը ունենալով գլուխը, իսկոյն կհանէ գլխէն ու կըսէ թէ առոր մէջ լեցուր։— Ի՞նչ. առո՞ր մէջ։ — Հա, հա, մի՛ վախնար. մէկուն հետ այսպէս խօսք դրած եմ» կըսէ, ու մէկ 5 ֆրանքնոց արծաթ մը կնետէ խանութպանին սեղանին վրայ։ Կծիծաղի խանութպանը մարդուն արտառոց գործողութեանը, եւ մեղրը գլխարկին մէջ կլեցընէ։ Մեղր առնողը սակը վճարելու ատեն կըխնդրէ որ 5 ֆրանքին վրայէն մեղրին գինը հանելէն ետքը՝ մնացածը մանր արծաթ տայ իրեն։ Խանութպանը դուրս կ'քաշէ սակներուն գզրոցը (չէքմէճէն) որ մէջէն մանր արծաթ հանէ։ Նոյն վայրկենին այն մեղր առնողը գլխարկը կանցունէ խանութպանին գլուխը, այնպէս որ մարդուն աչքերը մեղրով կծեփուին։ Մինչեւ որ խեղճ խանութպանը գլխարկը գլխէն հանէ ու աչքերը սրբէ, տեսնէ որ խանութին մէջ ոչ մարդը կայ եւ ոչ սակով գզրոցը։

— Սատանայի ու սատանորդի մարդոց հետ գործ ունեցողին գլուխը այսպիսի փորձանքներ շատ կպատահին. հասկցողը կըհասկընայ։

---

* Կարդացողին մէկը Փարիզու փողոցներէն անցած ժամանակը անզգոյշ անձ մը պատուհանէն յանկարծ տաք ջուր կթափէ վար՝ շիտակ կարդացողին գլխուն վրայ։ Տուն որ կերթայ, կինը տեսնէ որ էրկանը քիթը բերանը խաշուեր է. իսկոյն աղաղակ կվերցընէ թէ «Պէտք է անպատճառ գանգատ ընես Բարեկարգարանին որ այն անզգուշութիւնն ընողը պատժուի»։ Կարդացողը պատասխան կուտայ թէ «Ես այսպիսի փուճ բանի համար գանգատ չեմ ըներ։ — Գոնէ ի՞նչ ըսիր դուն այն անպիտանին։ — Ի՞նչ պիտի ըսեմ. շնորհակալ եղայ։ — Ի՞նչպէս, շնորհակա՞լ մի եղար, ի՞նչ բանի համար։ — Անոր համար որ նա միայն ջուրը թափեց գլուխս, ամանն ալ հետը չնետեց. թէ չէ, անտարակոյս աւելի մեծ փորձանքի պիտի հանդիպէի»։

— Ո՞ւր էր թէ այս կերպով կարենային իրենք զիրենք մխիթարել անոնք որ ուրիշներէն վնաս մը կքաշեն, ու դատաստանի դռները չընկնէին։

---

* Երիտասարդ բանաստեղծին մէկը կատակերգութիւն մը շարադրած է եղեր. կառնու կտանի անուանի դերասանի մը, եւ կըխնդրէ որ ձեռագիրը աչքէ անցընէ եւ անկեղծ կերպով իւր կարծիքն ըսէ իրեն։ Վրան կանցնի երեք ամիս. այն միջոցին հեղինակը 20 անգամէն աւելի կերթայ դերասանին, բայց մէկ որոշ պատասխան մը չկրնար առնուլ անկից։ Վերջապէս դերասանը երիտասարդին աղաչանքներէն ձանձրացած՝ միտքը կդնէ որ ազատի անոր ձեռքէն։ Նորէն որ կուգայ, Օ՜հ, բարով եկար բարեկամ, կըսէ անոր. աղէկ որ եկար. ես քու կատակերգութիւնդ կարդացի։ — Է՜ ի՞նչպէս կերեւնայ հրամանոցդ։ — Կուզե՞ս որ իմ կարծիքս ըսեմ քեզի։ — Կուզեմ։ — Անպատճա՞ռ կուզես։ — Անպատճառ։ — Այնպէս է նէ նայէ ի՞նչ կըսեմ. թէպէտ այս կատակերգութեանդ մէջ բաւական տաղանդ կերեւնայ, բայց մեր թէատրոնին ամենեւին չի գար։ — Ի՞նչ պատճառաւ։ — Անոր համար որ չափազանց թեթեւ է։ — Խօսակցութիւնը ի՞նչպէս։ — Չափազանց երկար են խօսքերը. անոր համար ալ ձանձրալի եղած է։ — Հապա ընդհանուր ընթացքը։ — Մութ է։ — Կնճիռը ի՞նչպէս քակուած է։ — Չափազանց անակընկալ կերպով։ — Ըսել է թէ ընդհանրապէս այս իմ գրուածքս . . . — Գրուածքդ կցուցընէ որ մեծ յարմարութիւն ունիս. բայց տեսարանի վրայ հանելու բան չէ։ — Շատ շնորհակալ եմ, Պարոն, ձեր ըրած դիտողութեանցը համար; ըսաւ վերջապէս երիտա-

սարդը։ բայց կներէք ինձի եթէ այդ խրատներուն մէկին ալ չընդունիմ»։ Այս կըսէ ու գրուածքը կբանայ կցուցընէ դերասանին որ մաքուր թուղթ է եղեր, մէջը ամենեւին բան մը չգրուած։ Լսեր է եղեր թէ այն դերասանը իրեն յանձնուած գրուածքները ամենեւին աչքէ չանցըներ, եւ համարձակ վար կզարնէ որ եւ իցէ մարդու գրուածքը, անոր համար այս կերպով ուղեր է զինքը խայտառակել։

— Եթէ այն դերասանին ըրած խաբէութիւնը արժանապէս պատժուեր է այս կերպով, փափաքելի է որ շատ աւելի ծանր կերպով խայտառակուի այն մարդը որ կրիւք եւ հակառակութեամբ կուրցած՝ թշնամութիւն կընէ մէկուն կամ մէկալին՝ առանց ամենեւին նորա գործը քննելու, եւ ճշմարտութիւնը հասկընալու։

---

* Կըսեն թէ Արաբացւոց լեզուով գիրք մը կայ եղեր այս վերնագրով, «Խրատք ա՛ռանց, հարանց եւ եղբարց», եւ մէջը գրուած են եղեր զանազան խրատներ՝ թէ Երիկմարդիկ ինչպէս պէտք է զգուշանան կանանց եւ աղջկանց խորամանկութիւններէն՝ թէ որ կուզեն հանգիստ խաղաղ կեանք ունենալ։ Արաբացւոյն մէկը այս գրքին խօսքերուն զմայլած, ոչ երբէք ձեռքէն ու բերնէն կձգէ եղեր։ Օր մը ճամբայ ըրած ատենը կերթայ քաղաքի մը ծայրի տներէն մէկը կմտնէ որ քիչ մը հանգստանայ, միտքը դրած լինելով թէ արեւելեան հիւրասիրութիւնը ամէն տեղ կգտնէ։ Դժբաղդութեամբ տանուտէրը տունը չէ եղեր. բայց տանտիկինը պատուով կընդունի զինքը։ Արաբացին կբանայ գիրքը, եւ խորունկ խորունկ մտածելով երկար ատեն կկարդայ։ Կնիկմարդը կզարմանայ եւ կձանձրանայ անոր կարդացմունքէն. կդառնայ կըսէ հիւրին թէ «կերեւնայ որ այդ գրքին մէջ շատ զուարճալի բաներ գրուած են. այնպէս է արդեօք»։ Կարդացողը պատասխան կուտայ թէ «Այս գրքիս մէջի խօսքերը կնիկմարդոց խելքին բաները չեն»։ Այն խօսքէն խաթունին հետաքրքրութիւնը աւելի կշարժի, եւ կսկսի աղաչել որ ըսէ թէ ինչ են մէջի գրուածները։ Արաբացին վերջապէս կհասկըցընէ գրքին մէջ եղած բաներուն իմաստը, եւ վերջը այս ալ կաւելցընէ թէ «Այս գիրքը իմ շարադրածս է, եւ մէջի խօսքերը, պատմութիւնները, խրատները, դիտողութիւնները ամէնն ալ իմ շարադրածս է։— Իրա՞ւ, կըսէ խաթունը. այդ գրքին մէջ կնիկմարդոց խարդախութիւններն ալ կան հա։— Հապա՛, կըսէ հեղինակը, եւ ես ահա անոր համար ամենեւին վախ չունիմ անոնց որոգայթներէն, հնարքներէն, խաբէութիւններէն եւ այլն եւ այլն»։ Կնիկմարդը այն միջոցին կտեսնէ որ հեռուանց իւր էրիկը տուն դառնալու վրայ է. «Վայ, կըսէ արաբացւոյն, էրիկս տուն կուգայ. սոսկալի նախանձոտ մարդ է, վախեմ թէ ղքեզ այստեղ որ տեսնէ, ղքեզ ալ կմեռցընէ՝ զիս ալ»։ Մարդը կշփոթի, որ զին դառնալը չգիտեր. կնիկ մարդը մէկէն ի մէկ կըսէ անոր թէ «Մտիր սա սնտուկը, պահուըտէ»։ Կտեսնէ արաբացին որ ուրիշ ճար չկայ, կելնէ կմտնէ այն խոշոր սնտուկին մէջ, խաթունն ալ վրայէն կփակէ ու բանալին կառնու։ Յետոյ էրկանը դիմացը կվազէ, ու տեսնելով որ նա զուարթ է, կըսէ ուրախութեամբ. «Ազէկ որ եկար. ներսը մէկ տէվրիշ մը կայ որ կնիկմարդոց ամէն չարութիւնները գըրքի մը մէջ գրեր է ու անդադար կկարդայ»։ Մարդը, որ յիրաւի նախանձոտ է եղեր, այս լսելով սաստիկ կայլայլի. «Ո՞վ է տեսնեմ այն անղգամը» ըսելով՝ դառնէն ներս կմտնէ։ Խեղճ տէվրիշը սնտուկին մէջէն այս խօսակցութիւնը լսելով, ջերմի պէս դողը բռնած՝ կնզովէ մտքէն իրեն գիրքն ալ՝ կնիկմարդիկն ալ, նախանձոտ էրիկներն ալ, այս ինչ փորձանք էր որ գլխուս եկաւ ըսելով։ Իսկ տանուտէրը վեր վար քալելով կհարցը-

նէ կնոջը թէ «Ո՞ւր է այն անզգամը. ցցուր ինծի որ ղարնեմ սատկեցընեմ»: Կինը կձեւացընէ թէ կվախնայ էրկանը սպառնալիքէն. դողդըղալով կցուցընէ սնտուկը, եւ բանալին էրկանը ձեռքը կուտայ. Մարդը աչքերը պատռտելով՝ բանալին կնկանը ձեռքէն քաշած առած վայրկենին՝ կինը կըդառնայ «Եփտէս» կկանչէ ծիծաղելով. Վըճարէ տեսնեմ ճաշդ, եւ ուրիշ անգամ ինծի հետ ճաշ քաշուելէն վախցիր: Մարդը մէկ կողմանէ ամօթով կմնայ՝ իբր թէ կնոջը հետ բռնած ճաշէն խաբուելուն, մէկ կողմանէ ալ կուրախանայ որ իրեն վախը եւ բարկութիւնը, շփոթութիւնը պարզ կատակ կամ մասխարկութիւն է եղեր. բանալին կուտայ նորէն կնոջը, եւ կխնդրէ որ ուրիշ անեն այնպէս անգգոյշ կերպով ղինքը չվախցընէ:

Յետոյ ուշ ատեն, երբոր էրկանը քունը կտանի, կնիկմարդը կերթայ կբանայ սնտուկը. տեսնէ որ խեղճ տէվրիշը վախէն կիսամեռ եղածի պէս կեցեր է. «Ել շուտով գնա բանդ, եւ մի՛ մոռնար այսօրուան գլխուդ եկած փորձանքն ալ գրքիդ մէջը գրելու, եւ մի՛ պարծենար թէ կանանց ամէն վարպետութիւններուն խելք հասուցեր ես»:

---

* Չարալեզու մարդուն մէկը անուանի գիտունի մը կերթայ ու կըսէ թէ «Այս ինչ մարդը քեզի շատ հակառակութիւն կընէ ու գէշ գէշ բաներ կխօսի վրադ»: Գիտունը, որ ճշմարիտ իմաստուն է եղեր, պատասխան կուտայ զարմանալով. «Ի՞նչ կըսես. ես այն մարդուն ամենեւին աղէկութիւն մը ըրած չունիմ. ինչո՞ւ այդքան հակառակութիւն պիտի ընէ ինծի»:

---

* Մարդուն մէկը գիշերով պարապ փողոցի մը մէջէն կերթայ եղեր. յանկարծ քովէն անցնող մը կպատահի, կհարցընէ այս մարդուն թէ «Արդեօք ժամը քանի՞ է: — Այդ իմ խառնուելու բանս չէ» կպատասխանէ մարդը շփոթած, եւ կարծելով թէ դիմացինը գող է՝ կձգէ կփախչի:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ՔՇՈՑԸ Ի՛ՆՉ Է, ԵՒ Ի՞ՆՉ ԽՈՐՀՈՒՐԴ ՈՒՆԻ.

(Մարտի ամսատետրին մէջ եղած հարցմունքին պատասխան։)

Քշոցը, ինչպէս որ բառն ալ կցուցընէ, քշելու գործիք է, եւ կգործածուի եղեր հին ատենը գրեթէ ամենայն եկեղեցեաց մէջ, այսինքն Յունաց, Հայոց եւ Լատինացւոց, պատարագի ժամանակ ճանճերը եւ ուրիշ միջատները սուրբ ընծայից վրայէն քշելու համար: Այս քշոցը Յունաց եկեղեցւոյն մէջ վեցթեւեան սերովբէից կերպարանքով շինուած, եւ կարճ գաւազանի մը վրայ անցուած է, եւ կըսուի յունարէն ռիփիտիօն, յորմէ Ռուսներն ալ առնելով՝ ըսած են ռիփիտի (Рипиды): Երբեմն, երբոր այս գործիքը չգտնուի, տեղը քօղ մը կամ մաքուր թաշկինակ մը կշարժէ իրենց սարկաւագը՝ նոյնպէս ճանճերը քշելու մտքով:

Մեր Հայոց եկեղեցւոյն մէջ հաւանականաբար այս քշոց բանեցընելու սովորութիւնը ի Յունաց առնուած է, միայն այս տարբերութեամբ որ նախ՝ կոթը կամ գաւազանը սովորաբար աւելի երկայն կլլնի, եւ գլուխը կամ սկաւառակը՝ երբեմն վեցթեւեան սերովբէից ձեւով, բայց այնպէս որ սարկաւագին

շարժած ատենը՝ թեւերուն ծայրերն ալ իրարու կղարնուին ու սաւառնելու պէս թրթրռմունք մը կունենան. երբեմն ալ թէպէտ սկաւառակին երկու կողմը սերովբէից պատկերը ձեւացած կլինի, բայց թրթռմունք հանողները սկաւառակին չորս բոլորը կախուած բոժոժներն են, եւ այս ձեւը աւելի սովորական է։

Լատինացւոց եկեղեցւոյն մէջ այժմ այս իշոց ըսած գործիքը բանեցընելը վերցած է. բայց իրենք ալ կվկայեն որ ատենով կգործածուի եղեր՝ փղապէղում անունով, գաղղիարէն եվանգիլ, որ քշոց կամ հովահար կընշանակէ, տաճկերէն եղիազե. եւ կըսեն թէ աւելի եպիսկոպոսաց պատարագին ատենը կբանի եղեր՝ ճանճերը սեղանին վրայէն քըշելու. իսկ թէ նոցա քշոցին ձեւը ինչպէս է եղեր՝ ճիշդ յայտնի չէ. ոմանք կըսեն թէ մինչեւ սիրամարգի փետուրներով շինածն ալ կգործածուի եղեր։

Սասով ալ կիմացուի թէ քշոցը իսկզբան հնարուած է օրինաւոր նպատակաւ, եւ այն մտքով հասկըցած են ամէն ժամանակ ամենայն եկեղեցիք քշոցին նիւթական գործածութեան վախճանը։ Բայց այս եւս նոյնչափ ճշմարիտ է որ նոյնպէս ամենայն եկեղեցիք, թէ արեւելեայք եւ թէ արեւմտեայք, խորհրդաւոր ու գեղեցիկ նշանակութիւն մը եւս տուած են ու կուտան միշտ քշոցին, որ է այս՝ թէ ինչպէս որ այն գործիքին վրայ ձեւացած սերովբէները հովանի ընելով կսաւառնին սուրբ սպասուց վրայ, այսպէս ալ ամենայն քրիստոնեայ պարտական է հաւատոյ աչքը տեսնելու՝ թէ նոյն միջոցին սերովբէք եւ քերովբէք եւ բազմութիւնք հրեշտակաց կսպասաւորեն սուրբ սեղանոյն։ Բայց յայնմանէ, Յունաց եկեղեցւոյն՝ նոյնպէս եւ մերինին մէջ, քշոցը խորհրդաբար կնշանակէ նաեւ Հոգւոյն սրբոյ առաքելոց վրայ եւ ամէն ժամանակ սուրբ պատարագին խորհրդոյն վրայ լիշնելը։ Այս է ահա սրբոյն Յովհաննու Իմաստասիրի Օձնեցւոյ ըսածը, թէ «Քշոցացն հարումն զօրինակ ունի սրբոց սերովբէիցն, զոր Դանիէլ եցոյց,—հազարք հազարաց պաշտէին զնա»։ Նոյն խորհրդական նշանակութիւնը կլիշէ նաեւ Շնորհալին Եդեսիոյ ողբին մէջ։

Լատինացւոց եկեղեցական պատմիչները կվկայեն թէ մինչեւ ԺԳ դարուն Գաղղիոյ եկեղեցիներուն մէջ սովորութիւն կայ եղեր իշոց, կամ ինչպէս իրենք կըսեն՝ հովահար գործածելու, մանաւանդ ամառ ատեն. ուստի եւ անտեղի է ոմանց ըսածը՝ թէ հազար տարիէն աւելի է Լատինացւոց մէջէն քշոցի գործածութեան վերնալը։

Եւս առաւել անտեղի եւ այլանդակ բան է հռովմէական կաթոլիկ Հայոց մեր քշոցէն խորշիլը, եւ անխորհուրդ օտարամոլութեամբ այս գեղեցիկ եւ խորհրդաւոր եկեղեցական զարդը մեր արարողութեան մէջէն վերցընելը, ինչպէս որ գրեթէ ամէն տեղ վերուցեր էին իրենք առաջ. եւ մինչեւ ցայժմ եւս տեղ տեղ, թէպէտ եւ պատարագը հայերէն լեզուով կմատուցանեն, բայց ուրիշ շատ աւելի եւ գեղեցիկ ազգային արարողութիւններուն հետ՝ քշոցի գործածութիւնն ալ մէկդի դրեր են, անտարակոյս ուրիշ պատճառանք չունենալով այսպիսի ինքնակամ եւ ապօրինաւոր գործողութեան՝ բայց եթէ կոյր հետեւողութիւն օտար սովորութեանց, եւ պարզաւելի արհամարհութիւն ազգային պատուական արարողութեանց։

Յուսամ թէ այս նիւթիս վրայ մեզի հարցմունք ընող բարեմիտ անձը բաւականանայ առ այժմ այս պատասխանով, եւ այսչափով ալ ըստ բաւականին լուծեալ համարի իրեն տարակոյսը։ Իսկ եթէ ոչ, պատրաստ եմք աւելի ընդարձակ ոճով եւ տեղեկութեամբ իրեն գոհացուցիչ պատասխան տալու, եւ հաստատելու թէ քշոցին նիւթական եւ խորհրդական նշանակութիւնները ասոնք են։

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆՔ.

Ո Ն Գ Ե Ղ Ջ Ի Ւ Ր.

Ռնգեղջիւրը, որ տաճկերէն կըսուի քէր-կէտան, եւ երբեմն կէրկէտան կամ գէրկէտան, տաք երկրի կենդանիներէն մէկն է. եւ ռընգեղջիւր ըսուելուն պատճառը այս է որ ռնգին՝ այսինքն քթին վրայ եղջիւր մը ունի: Հին ատենը կարծիք մը կար թէ այս եղջիւրը զարմանալի յատկութիւն մը ունի, այսինքն որ եւ իցէ թոյն կկտրէ. ուստի հարուստ մարդիկ որ վախ կունենային թունաւորուելէն, անքաւ ստակ տալով՝ կնայէին որ այն եղջիւրէն շինուած գաւաթներ ու պնակներ ձեռք ձգեն:

Ռնգեղջիւրը գրեթէ փղին պէս ուժով է, բայց փղէն աւելի վտանգաւոր. վասն զի վերջին աստիճանի անխելք ու կատաղի է, եւ առանց ամենեւին պատճառի մը յանկարծ հանդարտ կեցած ատենը սոսկալի կերպով կկատղի. այն միջոցին նորա բոլոր ծանրադանդաղ մարմինը խելքէ դուրս թեթեւութիւն մը կառնու, աղխս անդին կցաթքըտէ, եւ յետոյ սըրնթաց ձիու մը պէս գլուխը կառնու կվազէ, առջեւը ինչ որ պատահի կկոտրէ, կկործանէ, կկոխկըռտէ, եւ այնպէս սոսկալի ձայնով կգոռայ որ մինչեւ ամենէն աւելի քաջասիրտ որսորդին վրայ ալ սարսափ կձգէ:

Ուրիշ գազանները ոչ երբէք նորա վրայ կյարձըկին. վասն զի գիտեն որ հետը գլուխ չեն ելներ. այնպէս որ շատ անգամ կատաղի փղերն ալ եթէ յանկարծ անտառին մէջ անոր պատահի, իսկոյն կձգէ կփախչի: Բայց այս ալ կայ որ ռնգեղջիւրը արիւնարբու գազան մը չէ. իրեն կերակուրը տերեւ, խոտ ու ծառերու արմատներ են. եւ որովհետեւ թշնամի չունի որ հետը կռուըտի, իւր պէնքը՝ այսինքն եղջիւրը կբանեցընէ միայն մանր ծառերը մէկդի ընելու եւ թաւ անտառներու մէջ իրեն ճամբայ բանալու համար:

Շատ կսիրէ ծառերու մէջ գետի քով պըտըտիլ, եւ կշտանալէն ետքը ցեխի մէջ թաւալելով կզուարճանայ: Մեծութիւնը չորս կամ հինգ կանգուն է, եւ բոլոր մարմինը այնպիսի ամուր կաշիով պատած է որ երկու մատ հաստութիւն ունի եւ վրան հրացանի գնտակ չիբանիր: Իրեն շօշափելիքը կարելի է ըսել թէ միայն վերի պռկունքն է, վասն զի միայն այն կտորը բաւական կակուղ է մարմնոյն միւս կտորներուն նայելով եւ գազանը անով կփրցնէ ու կուտէ իրեն կերակուրը:

Հինգ տեսակէն աւելի կհամրուի ռնգեղջիւրը. ամենուն ալ ոտքը երեք երեք մատ ունի սմբակով կամ կճղակով, եւ քթին վրայ մէկ կամ երկու եղջիւր: Ափրիկէի եւ Հընդկաստանի Սումատրա կղզւոյն ռնգեղջիւրը երկու եղջիւր ունի ետեւէ ետեւ, աչքերուն քովինը փոքր. իսկ բուն Հնդկաստանի ու Եաւա կղզւոյն ռնգեղջիւրը մէկ եղջիւր մը միայն ունի:

Շատ մարդիկ փորձեր են որ ռնգեղջիւրը ընտանեցնեն, բայց անօգուտ. հազիւ թէ կսկսի կամ այնպէս կերեւի որ սկսեր է իրեն չորս դին պատ քաշուած տեղւոյն վարժիլ, յանկարծակի աղխս անդին կզարնուի եւ կարծես թէ ինքզինքը կուզէ մեռցընել:

ՊԱՊԻՆ ԸՆԴՀԱՆՐԱԿԱՆԸ.

Եւրոպացւոց լրագիրները հարկաւ երկար ատեն լի պիտի լինէին զանազան խորհրդածութիւններով պապին ընդհանրականին վերայ. հարկ չէ ըսել որ ամէնն ալ կպախարակեն կպարսաւեն ու կհերքեն այն կոնդակը՝ որչափ որ կրնան. միայն թէ ոմանք չափազանց թոյլ կերպով, շատն ալ դուցէ չափազանց խիստ կերպով։ Մենք մեր ընթերցողաց հասկըցողութեանը յարմարելով Գերմանիոյ օրագրաց մէկուն խօսքերը, առաջ անոնք թարգմանեմք այս տեղ, որ տեսնուի թէ այս պապը ինչ կերպով իւր աթոռը նստաւ եւ մինչեւ ցայժմ ինչպէս ըրաւ կառավարութիւնը. յետոյ ուրիշ աւելի ճիշդ եւ աւելի զօրաւոր քննութիւն մը կամ հերքում մը կհրատարակեմք՝ գաղղիարէն օրագրէ մը առնելով։ Գերմանացւոյն ըսածն այս է.

«Այս ընդհանրականը կատարեալ յայտարարութիւն պատերազմի է ընդդէմ այժմու մարդկային ընկերութեան, վասն զի նորա հիմնական սկզբունքները կնզովէ ու կդատապարտէ իբրեւ մեղանչական եւ անաստուածեան սկզբունք։ Շատ մարդիկ զարմանալով կհարցընեն իրենք իրենց. միթէ այս այն Պիոս Թ չէ՞ արդեօք որ 17 կամ 18 տարի առաջ Իտալիոյ յոյսը եւ Հռոմայ կուռքն էր. այս այն մարդը չէ՞ որ Կարոլոս Ալբերտ թագաւորը քանի որ սորա ազատամտութիւնը կատնէր՝ քունը աչքէն կտրած էր։ Արդեօք այս այն Պիոս Թ չէ՞ որոյ համար փառաւոր երդ մը շինուած էր, եւ ամենայն հայրենասէր Իտալացւոյ բերանէն կլսուէր։ Այս այն պնդն է արդեօք որ Մէթթէռնիքի աչքին առջեւը կասկածելի էր, եւ նորա հրամանաւը չորս դին լրտեսներով լցուած էին։ Այն Պիոսն է սա արդեօք, որոյ կառքը տեղ մը ելած ժամանակը ամէն անգամ ժողովուրդը ուրախութեամբ չորս դին կժողվուէր։ «Սրբազան Հայր, կանչեց անգամ մը այնպիսի ատեն, յունուարի 2-ին, երիտասարդին մէկը՝ շիտակ պապին կառքին դռնէն ներս. եթէ ձեր հանգստութիւնը կուզէք, ճիզուիթները քշեցէք. եւ եթէ դուք այդ բանն ընել չէք կրնար, ձեր տեղը մենք կընեմք»։ Պապը այսքան միայն պատասխանեց «Կամաց». եւ ձեռքը իւր բերանին առջեւը դրաւ։

«Իսկ այժմ նոյն պապը, որ ատենով Հռոմայեցւոց սահմանադրութիւն տուեր էր, նոյն պապը այս ընդհանրականը գրեր է...

«Կըսեն ոմանք որ իբր թէ պապին մոռացութեանցը եւ բանած ճամբուն փոփոխութեան պատճառ եղեր են իւր Ռոսսի ոստիկանին սպանութիւնը, խռովութեան արհաւիրքը, եւ իրեն Կայէթա փախչիլը։ Հոգեբանական տեսութեամբ կարելի չէ ըսել թէ այդ բաները անհիմն են, վասն զի մեծամեծ փորձանքներ երբեմն մարդուս խելքը այնպէս կայլափոխեն որ կարծես թէ առաջին մարդը չէ։ Այսպիսի օրինակներ կտեսնեմք ոչ միայն պատմութեան մէջ երեւելի մարդկանց վրայ, այլ եւ հասարակ սոսկական մարդկանց մէջ. բայց այս բանս ամենեւին կարելի չէ Պիոս Թ-ին համար ըսել։

«Այն միջոցին որ նա իւր ազատամտութեամբը փառաւոր յաղթանակներ կկատարէր, երբեմն այնպիսի սկզբունքներ կյայտնէր որ այն ժամանակն ալ հեռատես մարդիկ կըսէին թէ «Այս պապին մարդկային ազգի յառաջադիմութեանը համար բան մը յուսալ կարելի չէ»։ Պիոս Թ այնպիսի բնութեան մը տէր էր որ միջին դարու եւ այժմու գաղափարներուն մէջ կատանէր. իսկ կրօնական սկզբանց կողմանէ ոչ երբէք այն խաղաղասէր հոգին ունեցեր է՝ զոր Փրկիչն

*աշխարհի պատուիրած է իւր աշակերտացը ըսելով. «Սիրեցէք զմիմեանս»։ Այս խօսքիս ապացոյց թող լինի այն ատենախօսութիւնը՝ որ ըրաւ 1847-ին։ Այն շրջաբերականին մէջ այս խօսքս ըսուած է բառ առ բառ. «Դեռ շատ ատեն չէ — եւ ես այս բանս սոսկալով կյիշեմ — մարդիկ գտնուեցան որ մեր անունը եւ առաքելական աստիճանը անարգեցին՝ այնպէս ձեւացնելով որ իբր թէ մենք ալ մասնակից եմք իրենց յիմարութեանը, եւ յորդորիչ եմք իրենց ամբարշտական կարծեացը։ Նոքա տեսնելով մէկ քանի կարգադրութիւններ որ եկեղեցական նահանգաց քաղաքական բարեկարգութեանը համար եղան, եւ որոց մէջ ամենեւին հաւատոյ գէմ բան չկար, խելքերնին փչեց անկից մակաբերելու որ իբր թէ մենք հաւասար աչքով կնայիմք ամէն տեսակ կարգի մարդկանց վրայ. որ իբր թէ մենք ոչ միայն եկեղեցւոյ որդիքը, այլ եւ օտարները՝ որքան ալ հեռու կեցած լինին կաթոլիկ եկեղեցիէն՝ յաւիտենական կենաց մասնակից լինելու կարողացողներուն կարգը կդնեմք։ Այնչափ կոսկամք մենք այս խօսքէն որ չըգիտեմք թէ ինչպէս բացատրեմք մեր զըղուանքը այսպիսի ծանր նախատինքէ որ կընեն մեզի»։ Ինչ սարսափելի յանցանք է եղեր մտածելը թէ Պիոս Թ յաւիտենական կենաց ժառանգորդ կճանչնայ նաեւ կաթոլիկ չեղողները։ Գիտուն մարդուն մէկը այս խօսքերը կարդալով ըսած է օրագրի մը մէջ ամենայն իրաւամբ. «Այն մարդն որ հաւատոյ կողմանէ խաւարային նախապաշարման տեղիք կուտայ, քաղաքականութեան մէջ եւս չկրնար ոչ միայն աղատօրէն գործել, այլ եւ ոչ ազատական մտածութիւն ունենալ»։ Այս խօսքերը բոլորովին արդարացան. վասն զի տարիէ մը ետքը Պիոս Թ կատաղի թշնամի երեւցաւ ամենայն քաղաքական յառաջադիմութեան, եւ վերոյիշեալ ատենախօսութեան մէջ յիշուած կարգադրութիւնները՝ որ լինքը ամենահարկաւոր ճանչցած էր, եւ ըրած էր իւր երկրին քաղաքական բարեկարգութեանը համար, դատապարտեց իբրեւ յեղափոխական նորասիրութիւններ, եւ պապական իշխանութեան նորէն հաստատուելէն ետքը ոչնչացուց։ Անոր համար ալէ որ պապին տէրութեան մէջ ուրիշ ամէն ժամանակներէ աւելի շատցեր են աղքատներ, ծոյլեր, անընդդամներ, անպիտաններ եւ աւաղակներ»։

ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ԹԻՖԼԻԶ.

Աշխարհիս մէջ երբ կան այնպիսի քաղաքներ՝ ուր Հայք իրենց բազմամարդութեանը հետ ամէն տեսակ ճոխութեամբ ետ չեն մնար ոչ մէկ ազգէ, անոնց մէջ նախադաս համարելու է Թիֆլիզը՝ Ռուսաստանի Կովկասեան բաժնին մէջ, ինչպէս Կոստանդնուպոլիսը Տաճկաստանի մէջ։

Թիֆլիզ բեռ. ի սկզբանէ երեւելի քաղաք մը եղաւ՝ իւր կեդրոնական տեղւոյն դրութեամբը, բայց այս վերջին դարուս մէջ այնպէս աճեցաւ եւ զօրացաւ որ նորա ամսական քայլափոխը ուրիշ քաղաքաց տարեկանէն աւելի է. եւ ինչպէս կգրէ Թոփորով ուսումնապետը, Թիֆլիզը կաճի ոչ թէ տարուէ տարի կամ ամսէ ամիս, այլ օրէ օր եւ ժամէ ժամ։

Այս քաղաքիս բերդին շինութիւնը եղեր է 379 թուականին, եւ ինչպէս կգրեն Վրաց պատմագիրները՝ Վախթանկ եւ Վախուշտ, 455 թուականին ալ, երբ Վրաց թագաւորը Վախթանկ Գուրգասլան տիրապետեց Մենկրելի եւ Ապխազի երկիրներուն՝ շինեց այս քաղաքը։ Աշխարհագրական դրութիւնն է 41° աստիճան եւ 4′ հիւսիսային լայնութեան, 62° եւ 30′ արեւելեան երկայնութեան։ Անունը առած է այն տաք ջերմուկներէն որ ցայսօր կան, վասն զի *Տֆիլի* կամ *Թպիլի* տաք (ջուր) ըսել է վրացերէն, եւ Հայք ասկից առած՝ կանուանեին *Տֆխիս*։ Քաղաքիս տեղւոյն յարմարութիւնը եւ հիմնարկութեան ժամանակը պատմաս. եղան

շատ անգամ անոր ձեռքէ ձեռք անցնելուն, որովհետեւ այն դարերու լեռնական ազգերը, սահմանակից տէրութիւնները եւ Եւրոպացիք անգամ, որ յարմար ճանապարհ կճանչնային Թիֆլիզը Ասիոյ հետ հաղորդակցութեան, նախանձելի րրին զայն: Նոցա մեկզմեկ հալածելովը այս քաղաքը պատերազմի թատրոն մը ձեւացած էր, ուստի եւ տեսարան եղած էր զանազան փոփոխութեանց ծեսերու եւ կրօնից:

Քրիստոնէական հաւատքը թէեւ չորրորդ դարուն սկիզբը տարածեցաւ Վրաստանի մէջ’ Նունէ կուսին քարոզութեամբը’ որ սրբոց Հռիփսիմեանց ընկերներէն մէկն էր, բայց 379-ին հալածանաց տակ ընկաւ մինչեւ 620 թուականը, մինչեւ որ Յունաց Հերակլ կայսրը առաւ Թիֆլիզը եւ նորոգեց զայն: 751-ին Օմար կրկին հաստատեց այն տեղ մահմէտականութիւնը. 830-ին խպառ աւերակ դարձաւ: Բագրատունիք այն ժամանակները երկրորդ անգամ առին քաղաքը եւ միացուցին Հայաստանի հետ: Յետ այնորիկ Խալիֆ որդի Եզիտի, Արաբացւոց խալիֆաներուն զօրքով յափշտակեց: 842-ին Բագարատ Ա. նորոգեց Վրաց թագաւորութիւնը: Սարակինոսները կործանեցին Թիֆլիզ, եւ այնուհետեւ կրկին խաղալիկ դարձաւ Վրաց եւ Պարսից ձեռքը: Հազիւ թէ փոքր ինչ ոտքի կայնած էր, Ջալալ-էտտին շահը դարձեալ հիմնայատակ ըրաւ, եւ *Սիոնի եկեղեցի* ըսուած մայր եկեղեցին աւերակ դարձուց:

Թիֆլիզն ու Վրաստանը աւելի ալ քանդեց Լանկթամուրը (Թիմուրլէնկ) եւ բոլոր վանքերն ու եկեղեցիները մոխիր դարձուց. յետոյ 1578-ին Պարսիկներն ու Օսմանցիք բաժնեցին իրենց մէջ Վրաստանը, եւ Թիֆլիզն ընկաւ Թուրքաց բաժին: 1597-ին Շահ-Աբաս առաւ եւ այն բաժինը, եւ Թիֆլիզը թէ եւ 1724-ին Օսմանեանք սաստիկ յարձակմամբ ու մեծ զօրքով ետ առին, բայց հազիւ տասնըմէկ տարի տիրեցին անոր, եւ նորէն յանձնուեցաւ Նատըր-Շահին:

Հերակլ Բ Կախէթի թագաւորը յաջող պատերազմով հալածեց Պարսիկները Վրաստանէն, աթոռը փոխադրեց Թիֆլիզ, եւ անուանեցաւ թագաւոր Վրաստանի: Նատըրշահը 1785-ին Վրաց թագաւոր նստեցուց Թէյմուրազը, որոյ որդին Հերակլ Վրաստանի հետ միացուց Քարթլաց եւ Կախէթի երկիրները. շատ բարեկարգութիւններ ըրաւ, Վախթանկին տպագրատունը բացաւ, որ եօթանասուն տարիէ ի վեր փակուած էր, շինեց փողերանոց եւ զինարան եւ կանոնաւոր զօրքեր հաստատեց:

Թիֆլիզու կործանումը աւելի սոսկալի եղաւ 1795-ին, երբ Աղա-Մահմուտ խան անխնայ յարձակեցաւ վրան, եւ խպառ հիմնայատակ ընելով’ գերի տարաւ շատ մարդիկ, եւ աւելի կանայք: Այն անգութ բռնաւորը եկեղեցեաց մէջ անգամ արիւնհեղութիւններ ըրաւ: Սպանելոց մէջ էր ականաւոր ազգային երգիչ *Խաչխի-ծառայ Սայեաթ-Նովայն*, որ վերջին կեանքը կրօնաւորութեան էր նուիրած:

Քաղաքին անցեալ մեծամեծ շինութիւններուն եւ փառացը վկայք մնացին միայն հոյակապ եկեղեցիք եւ երկու բերդերուն աւերակները:

Հայք մշտնջենական բնակութիւն ունէին ի վաղուց անտի այս քաղաքը. մանաւանդ Անի քաղաքին աւերմանէն ետքը, երբ Հայոց մէկ մասն ալ դիմեց Վրաստան, շատերը իրենց իշխանական ազգային արտօնութիւններով մարդասիրութեամբ ընդունուեցան Թիֆլիզ, եւ Վրաց թագաւորներուն առաջին պաշտօնները առնելով’ Վրաստանին բարեկարգութեանը պատճառ եղան, եւ մեծամեծ կալուածոց տէր, եւ նոցա սերունդը մինչեւ ցայսօր Թիֆլիզու մէջ անդորր խաղաղութիւն կվայելեն Ռուսաց Տէրութեան հովանաւորութեանը ներքեւ:

Հնագոյն եկեղեցիներուն մէջ երեւելի են Հայոց եկեղեցիները: *Կաթուղիկէ սուրբ Աստուածածին*, երբեմն Առաջնորդարան Հաղբատայ, շինուած է 1037 թուականին: *Սուրբ Կարապետ* 1400-ին: *Վանքի հին եկեղեցին* զանգակատունովը 1480-ին, որ Առաջնորդարան էր սրբոյ Էջմիածնի, եւ անոր մօտը շինուեցաւ 1801-ին Վանքի Առաջնորդանիստ մայր եկեղեցին: *Հրեշտակապետ*’ ժամանակակից առաջնոյն: *Բեթղեհեմ*’ հիմնեալ 1500-ին, եւ նորոգեալ 1740-ին: *Մուղնի սուրբ Գէորգ*’ ժամանակակից *սուրբ Կարապետի*, որոյ մօտը *մեծն Մուղնի* 1584-ին շինած: *Բարաթի սուրբ Գէորգ* 1600-ին: *Կուսաստան*’ յանուն սրբոյն Ստեփանոսի’ 1717-ին. *Խօճէվանք* 1760-ին. այս երկուքն ալ Բեհբուտեան իշխանաց նախնեացը շինածն է: *Սուրբ Սարգիս*, *Ջիգրաշէն*, *Սուրբ Նշան*, *Սասախչի*, *Ջրկինեանց*, *Բամոյեանց* եւ *Ծիրանաւոր*, ԺԵ եւ ԺԸ դարերուն շինուած:

Վրաց եկեղեցիներուն մէջ ականաւոր է *Մետեխը*. որոյ շինութիւնը’ ինչպէս յիշեցինք’ քաղաքին ժամանակակից է, ուր թաղուած է Վրաց թագուհին Շուշան’ Մեծին Վարդանայ Մամիկոնեանց աղջիկը, որ նահատակուեցաւ իւր ամուսնոյն հրամանաւը’ քրիստոնէական հաւատը ուրանալուն համար: Սորա նահատակութեան տեղն է փոքրիկ մատուռ’ բերդի լերան ստորոտը’ կամուրջին առաջը: *Անչիսխատ* (անձեռագործ դաստառակ) ԺԵ դարու. *Սիոն* մայր եկեղեցին, որ քանի մը անգամ նորոգուած է: Հին բերդին մէջ կան ցայսօր հին ատրուշանից կամ կրակատանց աւերակներ:

Քաղաքին տեսարանը շատ գեղեցիկ է եւ զարդարուն’ եկեղեցեաց կաթուղիկէներովը եւ զանգակատուններովը, բազմայարկ եւ կրկնայարկ մաքուր շինուածքներով եւ ծառազարդ այգիներով, Կուր գետին երկու կողմէն դաշտային դիրքէն դէպ ի լեռները բարձրացած: Հին մասին փողոց-

*

ները թեպետ ամենն ալ արձակ եւ ուղիղ չեն, բայց նորերը ընդարձակութեան հետ զեղեցիկ տեսք եւս ունին, եւ ըստ մասին մաքուր սալայատակ: Քաղաքը երկու կբաժանէ Կուր գետը, որոյ մի կողմը ատենով երեք մասն կբաժնուէր, բայց այժմ իւր 6 հազարի չափ քառակուսի մղոն տարածութեանը վերայ կբաժանի գանազան թաղեր (մասեր) որ են *Սէյդաւպատ*, *Հին քաղաք*, *Տաֆիրաղ*, *Գարէքրուբան*, *Սօղղակ*, *Հաւղաբար*, *Կուկիա*, *Զուղուրէր*, *Կազօճ-ենր*, *Նաւրրուխ*, *Շամի գիւղ*, *Օրրա ճաշա*, *Դրսի ճաշա*, *Հաւ ճաշա*, *Կրծանիս* եւ *Հարքուխ*:

Քաղաքին հին մասին շինութիւնը աւելի խեղդուած լինելով, իւր տաք ամառներուն հետ ծանր օդ պետք էր ունենար՝ եթէ Կուր գետը մէջէն անցնելով չմաքրէր զայն. ուստի աւելի կարելի է առողջարար համարել օդը:

Բնակիչքը առ հասարակ զուարթ եւ ուրախ են, առողջ եւ բարեկազմ. կսիրեն ծանր աշխատութիւն, եւ միանգամայն զբօսանք եւ զուարճալի կեանք: Նոցա սեղանը միշտ զարդարած է ընտիր գինիով, եւ կվայելեն երգելով եւ պարելով. այս այն երկրին բնական է: Վաքսուն հազարէն աւելի է բնակչաց թիւը, կարելի է այնքան ալ օտարական համարել. ասոնց կէսն աւելին Հայք են, եւ 1500-ի չափ ազնուականք կան: Հասարակ ժողովուրդը երկու կարգ կբաժանի. *Մօքաշաքի*, որ Վրաց բառ է, եւ կնշանակէ *Քաղաքացի*, եւ *Սիաշմօսուլի*՝ այսինքն *Նորեկ*:

Հայք ունին 28 եկեղեցիք: Ռուսունի չափ համարուեստութիւն *(համքնար)* կհամարուին, եւ կկառավարուին իրենց հին կանոններովը որ այս վերջին տարիներս նորէն հաստատուեցան Կայսերական ստորագրութեամբ: Ռուսունի չափ գործարաններ կան եւ հինգ հարիւրի չափ պանդոկներ: Վարձաւոր սայլեր ութրհարիւր. ջրնորներ մինչեւ հինգհարիւր, քաղանիքներ՝ տասնեն աւելի. քարաշէն եւ աղիւսաշէն արքունի եւ հասարակաց շինուածքներ ութ հազարէն աւելի: Ասոնց մէջ հնագոյն է փոխարքային տունը եւ Ներսիսեան ճեմարանը: Իսկ նորերուն մէջ Ռուսաց ճեմարանը, Արծրունեանց երկու քարվանսարայները, Թամամշեանց քարվանսարայն, որոյ մէջն է մեծ թեատրոնը. Արշակունեանց տունը իւր եւրոպական եւ ասիական տեսքովը եւ զարդերովը, եւ այլ շատեր: Քանի մը տարի առաջ Վրաց թագաւորական պալատին եւ փոդերանոցին աւերակներն ալ կերեւնային:

Կուր գետի վրայի չորս կամուրջներուն մէջ ականաւոր է Միխայլովսքին եւ Մնացականեանինը, յաւերժական յիշատակք անուանց Քնեազ Վորոնցովի եւ Աղա Յովհաննու Մնացականեանց: Քսանի չափ գանազան Դպրոցներ կան, որոց մէջ ականաւոր է Ներսիսեանը՝ հիմնեալ 1822-ին. Սեմինարիայն Ռուսաց՝ 1823-ին, Կիմնազեայն՝ 1830-ին. Դպրոցն Լուտերականաց՝ 1834-ին. Ինսթիթուտ օրիորդաց 1840-ին. Կրթարան օրիորդաց յանուն սրբուհւոյն Նունեայ՝ 1846-ին: Տպագրատանց մէջ երեքն են Հայոց:

1836-էն հաստատուեցաւ այս տեղ ազգային Հոգեւոր Կառավարութեան տեղ՝ Վրաստանի եւ Իմերէթի Հայոց Վիճակային Կոնսիստորիա:

Այս քաղաքի ժողովրդոց քաղաքականութիւնը, լուսաւորութիւնը եւ ընդարձակ վաճառականութիւնը առաջինն է Կովկասեան եւ Անդրկովկասեան քաղաքաց մէջ: Նորա լուսաւորեալ մասին ընթացքը որքան որ եւրոպականին յարմարելու ջանք ունի, այնքան ալ տեղական է, ըստ որում Թիֆլիզեցին նախապատիւ կհամարի իւր սովորութիւնը՝ ապրուստի եւ հագուստի տեսակը, եւ օտարաց առջեւը այնպէս կփայլեցնէ որ նոցա նախանձելի կընէ իւր նահապետական ազգային կեանքը:

Թիֆլիզը մինչեւ 1845 թիւը մայրաքաղաք էր Կուսակալութեան Վրաստանի եւ Իմերէթի: Երբ 1845-ին առաջին Փոխարքայ նստաւ այնտեղ Քնեազ Վորոնցով, հինգ կուսակալութիւն բաժանեցաւ Վրաստանը Կովկասին հետ. եւ այնուհետեւ Թիֆլիզ եղաւ բնակութիւն Կովկասեան Փոխարքայից, եւ բազմացան բարձր դատարաններ, եւ աւելի 1857-ին, երբ քանի մը նախարարութեանց Բաժինները *(Տէփարթամէնթ)* բացուեցան Թիֆլիզ: Այժմ Թիֆլիզ մէջ կնստի Փոխարքայ Կովկասու Մեծ Իշխանն Միքայէլ Նիքոլայեվիչ, որ մեծամեծ յաղթութիւններով նուաճելով Կովկասի բոլոր լեռնականաց մասը՝ աւելի ընդարձակեց Կովկասը: Թիֆլիզի Փոխարքայութիւնը կիշխէ եօթն Նահանգաց Կուսակալութեան, այսինքն Թիֆլիզու., Քութայիսի, Երեւանայ, Շամախուոյ, Դարբանդի եւ Սբաւրոփոլի. նոյնպէս եւ իշխանութեան Մնկրէլի, եւ նոր հպատակեալ Զէջէնստանի եւ Տաղստանի: Եւ այսպէս Թիֆլիզի մէջ կան այժմ հետեւեալ իրաւարանք, դատատեղիք կամ գործակալութիւնք: Գլխաւոր կառավարութիւն Փոխարքային Կովկասու, որ կբաժանի հինգ բաժին. *ա)* Բաժին ընդհանուր գործոց, *բ)* Դատաստանական գործոց, *գ)* Գանձուց, *դ)* Արքունի կալուածոց, եւ *ե)* Հաշուատեսութեան, որոց հետ եւս միացեալ կհամարուին պէսպէս Դիւաններ եւ դատաստանարաններ:

Այս ամենայն դիւանատեղեաց մէջ շատ Հայք կզտնուին գանազան պարտաւորութեան մէջ, եւ իւրեանց հաւատարիմ եւ գործունեայ պաշտօնատարութեամբը կվայելեն Տէրութեան շնորհք: Իսկ վաճառականութիւնը եւ արուեստները գրեթէ բոլորովին Հայոց հասարակութեան ձեռքն են: Հայոց երիտասարդք մեծ եռանդն ունին նաեւ ուսումնասիրութեան մէջ եւ ազգային բարոյական յառաջադիմութեան. հայերէն օրագիրներ կհրատարակեն եւ ունին ազգային ժամանակաւոր թեատրոն:

Թիֆլիզու հին հայկազն ցեղապետուբեանց մէջ երեւելի են իշխանական գերդաստանք Բեհրուտեանց, Թումանեանց, Արղուբեանց, Մելիքեանց, Սրա-Մելիքեանց, Լօռու-Մելիքեանց, Աբաբեկեանց, Ամատունեանց, Ենակոլոփեանց, Սմբատեանց, Նազարեանց եւ այլն: Վրացի իշխանազանց մէջ ալ շատ կան որ ծագած են Հայոց ցեղերէ, զոր օրինակ Թումանովներ, Մելիքովներ, Բագրատիոններ, Անդրոնիկովներ, Օրբէլեանք, Սմբատովներն եւ այլք:

Քաղաքիս վաճառականութիւնն այնքան ընդարձակ է որ Կովկասի բոլոր քաղաքները կապուած են նորա հետ. միջնորդ է նաեւ Պարսկաստանի վաճառականութեանը Եւրոպիոյ հետ: Թիֆլիզէն կյուղարկուին նաեւ բոլոր Կովկասեան բերքերը, որոց մէջ անուանի է Կախէթի գինին, Ղարաբաղու մետաքսը, Երեւանայ բամպակը, բրինձը, Կողբի աղը, Պաքուի նաւթը եւ այլ շատ տեսակ բերքեր, նմանապէս եւ արհեստաւորաց ձեռագործերը:

Ցանկալի է Ազգին այս քաղաքիս բարեբաղդ վիճակը, եւ յուսալի է որ Թիֆլիզու յառաջադիմութեանը հետ նաեւ բոլոր Ռուսաստանի Հայք օր աւուր մեծամեծ յառաջադիմութիւններ ունենան ամէն բանի մէջ:

ԱՒԱԳ ՔԱՀ. Յ. ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑ.

ՄԱՆՐԱԼՈՒՐՔ.

ԹԻՖԼԻԶՈՒ ԲՆԱԿԻՉՆԵՐԸ.

Թիֆլիզու «Կովկաս» Լրագրին 16 թուոյն մէջ՝ Թիֆլիզու բնակչաց վրայ այս ցուցակը դրուած է.

Քաղաքին բոլոր բնակչաց թիւն է 60,085. 33,433-ը արական սեռի եւ 26,652-ը իգական:

Սոքա ըստ ազգութեան այսպէս համրուած են.

	Արուս.	Էգ.
Ռուս	6,965.	5,497.
Լեհացի	622.	327.
Վրացի	8,283.	6,595.
Հայ	15,268.	13,136.
Թաթար	649.	307.
Պարսիկ	508.	21.
Դաղդիացի	106.	66.
Գերմանացի	578.	54.
Իտալացի	74.	45.
Անգղիացի	8.	16.
Սպանիացի	1.	—
Զուիցերացի	—	1.
Սերբ կամ Սերվիացի	2.	1.
Ցոյն	61.	58.
Հրեայ	226.	201.

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ ՍՈՎՆ ՈՒ ՓՈԹՈՐԻԿԸ.

Անցած տարուոյն վերջերը երկու սարսափելի դժբաղդութիւններ Հնդկաստանի մէկ մասը ետքի աստիճանի խեղճուբեան մէջ ձգեցին, այսինքն սով ու փոթորիկ. եւ թէպէտ փոթորիկը դադրեցաւ, վասն զի երկար քշելու բան չէր, բայց սովը տիրած է, եւ ասոր պատճառ այն է որ քանի որ Ամերիկայի սլատերազմին պատճառաւ բամպակը թանկցաւ, Անգղիոյ ու Եւրոպայի ամէն կողմերէն այնքան ոսկի եւ արծաթ տարուեցաւ Հնդկաստան՝ այնտեղի բամպակը առնելու համար որ իրաւունք ունին լրագիրներն ըսելու թէ տեղացիք այժմ ոսկիի մէջ կլողան. ոսկին գրեթէ գին չունի. ցորենն ու բրինձը այնպէս թանկցեր են որ ոսկիին աւելի արժէք ունին, եւ դարձեալ չեն գտնուիր, այնպէս որ հազարաւոր մարդիկ քաղցած կմեռնին: Այս ալ մէկ նոր ապացոյց է թէ երբոր մէկ երկիր մը դրսէն ապրանք առնելու տեղը ստակ միայն կառնու, այն երկիրը անպատճառ կքանդուի եւ ժողովուրդը կփճանայ:

Երկրորդ դժբաղդութիւնը փոթորիկն էր ըսինք: Այսպիսի փորձանքները սովորաբար շատ դուրս կմեծցուին լրագիրներուն մէջ. ափսոս որ այս բանիս մէջ հակառակը պատահեր է: Առաջ լսուած էր թէ Հնդկաստանի Մազուլիփաթամ քաղաքը ծովուն բարձրանալովը եւ փոթորիկին սաստկութեամբը քանդուեր է ու 20,000 մարդ խղդուեր են. այժմ ստոյգ տեղեկութիւններէ կտեսնուի որ անցեալ Նոյեմբերի 1-ին գիշերը մէկ ժամուան մէջ 60,000 հոգիէն աւելի խղդուեր են ջրերուն մէջ եւ թաղուեր են քաղաքներուն ու գեղերուն աւերակաց տակը: Սակայն կդգին 8,200 բնակիչ ունի եղեր. ասոնցմէ 7,000-ը մէկ ժամուան մէջ քշեր տարեր են ջրերը իրենց տներովն ու տընակներովը: Մազուլիփաթամ քաղաքը *Բիւրնա* ըսուած գետին բերանը շինուած է ցած կղզիի մը վրայ:

Ծովուն վրայի փոթորիկը գիշերուան 10-ին կսկսի, քաղաքին փողոցները սոսկալի մուր կկոխէ, անոր ետեւէն ծովուն ալիքները անագին զոռում զոչումով մինչեւ 20, 30 ոտնաչափ սովորականէն աւելի բարձրացած՝ քանի մը վայրկենի մէջ կկոխեն քաղաքը եւ տներուն ու բնակիչնե-

րուն մեծ մասը կառնուն կտանին : Մէկ ժամի չափ Ովկիանոսին կատաղի ալիքները քանի կերթան կբարձրանան, ծովեզերքը մինչեւ 80 մղոն տեղ կծածկեն եւ ցամաքը ծով կդարձընեն : Քաղաքին մէջ ամենէն բարձր եւ հաստատուն շէնքերն ալ կկործանին, թող թէ ցած ու թեթեւ շէնքերն ու ամբողջ գեղերը, որոց հիմունքն ալ չեն երեւար :

Երբոր առաւօտանց ծովը կքաշուի իրեն տեղը, սարսափելի տեսարան կբացուի նայողին առջեւը. աւերակներ, մեռելներ, արմատներով խլուած ծառեր, ամենն ալ ցեխի տակ ծածկուած : Տեսնողին սիրտը աւելի կկտրտէր կըսեն մէկքանի հատ ողջ մնացած խեղճերու վրայ՝ քան թէ խըղդուածներուն վրայ. մինչեւ որ Մատրասէն մարդիկ հասան այնտեղը օգնութեան, խիստ շատ մարդիկ քաղցածութենէ մեռան, ոմանք ալ փորձանքին ու սովին սաստկութենէն խելքերնին կորուսին, այնպէս որ ծռը կոռնային, ծռը կմռնչէին, որն ալ դաշտին երեսը լցուած մեռելներուն մէջ կպարէին :

Մազուլիփաթամ քաղաքին կէսէն աւելին աւերակ էր : Հաստ պատեր, քարաշէն տներ մինչեւ իրենց տեղերէն 100 կանգուն տեղ քշուեր էին, եւ աւերակներուն մէջ հազարաւոր մեռելներ թաղուած մնացած էին : Գեղի մը մէջ 700 մեռել համրեր են, եւ անոնց հետ 70 հոգեվարք խեղճեր : Այսպիսի ողորմելիները այնպէս սարսափեր եւ յուսահատեր էին այն սոսկալի պատուհասէն որ ամենեւին միտք չունէին մեռելները թաղելու : Բայց քաջասիրտ Անգղիացիք ամէն կողմէն վազեցին եկան օգնութեան. ինչ որ կարելի էր ազատել ազատեցին, եւ գիշեր ու ցորեկ աշխատելով 60,000 մեռելէն աւելի թաղեցին : Անով տեղացիք ալ սիրտ առին, իրենք ալ սկսան մեռելները թաղել, եւ այնպէս ժանտախտի վտանգէն ազատեցան :

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ.

Քիչ մը առեն յոյս մը երեւցեր էր որ Ամերիկայի եղբայրասպան պատերազմը պիտի դադրի ու հաշտութիւն պիտի լինի՝ երկու կողմէն չափաւոր պայմաններով. յետոյ դարձեալ փճացաւ այն յոյսը, եւ պատերազմը առաջ գնաց կատաղաբար, բայց այս օրերս խաղաղութեան եւ հաշտութեան ցանկալի նշոյլը սկսեր է երեւնալ : Կռիւ սկսիլը շատ դիւրին է, հաշտուիլը շատ դժուար :

ՅԱԽՃԱՊԱԿԷ ՏՈՒՆ.

Ամերիկայի Մեքսիկոյ քաղաքին հրապարակներէն մէկուն մէջ կապտագոյն շինուածք մը կայ, որ *յախճապակէ տուն* կըսուի (Սպանիացւոց լեզուովը *Քասա տէլօս Ազուլէխոս*). այս շէնքին պատմութիւնը այսպէս կպատմեն : Առենով Ֆէրնանտոյ Քորթէսի ցեղէն Տէլ-Պալլէ անունով կոմս մը կայ եղեր՝ այն ժամանակի առաջին հարուստներէն մէկը : Այնչափ է եղեր նորա հարստութիւնը որ Սպանիացւոց թագաւորին երկու հատ փառաւոր պատերազմական նաւեր ընծայ ըրեր է, երկուքն ալ նոճիէ (*սէտրիէ*) շինուած. միանգամայն խնդրեր է թագաւորէն՝ որ իւր այցելութեամբը պատիւ ընէ սպանիական թագաւորութեան այն մասին (այսինքն Մեքսիկոյի) յորում՝ Մատրիտի մէջ գիշեր սկսած ժամանակը՝ այնտեղը արեւը կծագի : Կըսեն թէ Տէլ-Պալլէ կոմսը յանձն առեր է այնպէս կարգադրել ամէն բան որ երբ թագաւորին ձին ցամաքը ոտք կոխէ Վէրաքրուզ քաղաքը, անկից մինչեւ մայրաքաղաքը արծըթի վրայ քալելով երթայ : Այսպէս ալ իրեն հարսնիքին օրը հրամայեր է եղեր կոմսը որ թափծու արծաթով ծածկեն բոլոր ճամբան, իւր տնէն՝ որ հրապարակին մէջն էր՝ մինչեւ մայր եկեղեցին, որ հարսնեւորները անոր վրայէն քալեն : Արդ այս իշխանը որդի մը ունէր կըսեն, որ ոչ միայն թեթեւամիտ ու ծոյլ էր, հապա նաեւ այնպէս բուղը խաղալ կսիրէր որ այնչափ հարստութեանը չնայելով՝ մեծամեծ պարտքեր ալ կընէր : Օր մը երբոր նորէն կուգայ հօրը՝ ստակ խնդրելու, ծերունին խնդիրքը կատարելէն ետեւ՝ դողդոջուն ձայնով ու գլուխը շարժելով կըսէ անոր այս սպանիական առակը թէ «Որդեակ, դուն ոչ երբեք պիտի կարենաս յախճապակէ տուն շինել». ըսել կուզէ եղեր թէ ամենեւին մարդ ըլլալիք չունիս : Ալեզարդ ծերունւոյն այս կտրուկ խօսքը այնպէս փոխեց երիտասարդին բնութիւնը որ բոլորովին ետ կեցաւ իրեն չուայլութենէն ու թեթեւութիւններէն, եւ սկսաւ շէնքով շնորհքով շարժիլ ամէն բանի մէջ : Վրան տարի մը անցաւ չանցաւ, երիտասարդը իւր հօրը տանը առջեւ գետին մը գնեց, եւ յետոյ նաւ մը յուղարկեց Չին կամ Ճափոն՝ յախճապակ (*փարփուրի*) բերելու. անով շինեց այժմու յախճապակէ տունը՝ յօրինակ եւ ի խրատ ամենայն երիտասարդաց, որ ջանան իրեն պէս շտկուիլ իրենցմէ մեծերուն յանդիմանութենէն, ու սուտ հանեն իրենց ծնողաց երկիւղալից գուշակութիւնները՝ երբ լսած են նոցա բերնէն :

ՀԱՐՈՒՍՏՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ՈՒՍՈՒՄԸ ԵՒ ԿՐԹՈՒԹԻՒՆԸ ԾԱՂԿԵՑԸՆԵԼՈՒ ԽՈՐՀՈՒՐԴ.

Անգղիացւոց ուսումն ու կրթութիւնը շատ առաջ գնացած է հասարակ ժողովրդեան մէջ, այնպէս որ շատ հարուստներ խիստ շատ բանի մէջ անոնցմէ վար կհամարուին, թէպէտ եւ առենով հարուստներն են եղեր աշխատողները որ ուսումը աղքատաց մէջ եւ հասարակ ժողովըրդեան մէջ տարածուի : Կըսեն թէ մօտերս պանդոկի մը մէջ հազարաւոր մարդիկ ժողվուեր են հասարակ արուեստաւորներէ, եւ *միթինկ* ըրեր են, այսինքն կանոնաւոր ժողով, որ խորհուրդ ընեն թէ արդեօք ինչ հնարքներով կարելի է Անգղիոյ հարուստներուն մէջ ուսումն ու կրթութիւնը ծաղկեցընել : Քանի մը ճարտասաններ լաւ առենա-

խօսութիւններով ստորագրեր են հարուստներու տղոցը ազնուութիւնները, եւ զանազան հնարքներ առաջարկեր են ի գործ դնելու. որոց մեկն ալ այս է որ փոխանակ պեսպես նորելուկ խաղերու եւ իտալական եղանակներու, տըղայոց ազգային անգղիական խաղեր ու երգեր սովրեցընեն:

Մեր ազգին մեջ որ շատ զանգատողներ կան, մանաւանդ տեղ տեղ, թէ այժմու եկեղեցականները խիստ կարօտ են ուսման եւ կրթութեան, արդեօք մտքերնին այս ալ կանցնի թէ ինչ հնարքներ պետք է ի գործ դնեն' ուսեալ եւ բարեկիրթ եկեղեցականներ ունենալու համար:

ՓԱՐԻԶՈՒ ԿԱՅՍԵՐԱԿԱՆ ԴՐԱՏՈՒՆԸ.

Փարիզու կայսերական գրատան մեջ այժմ կգտնուի 2 միլիոն հատոր տպած գիրք. 200,000 ձեռագիր (150-ը հայերեն). 3,000,000 պատկեր եւ 5,000,000-են աւելի աշխարհացոյց, տեղագրութիւն, տեսարանք եւ այլն:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ ՎԻՃԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Եւրոպայի մեջ այժմ 43 տիրող թագաւոր կհամրուի: Ասոնցմէ 9 հռոմեական կաթոլիկ դաւանանքը ունին. բայց մեկը նզովքի տակ է: 31 բողոքական են, մեկը յունական եւ մեկը մահմետական:

Կաթոլիկներեն երկու կայսր կայ. մեկը Աւստրիոյ, միւսը Գաղղիոյ, 4 թագաւոր, այսինքն Պաւարիոյ, Սպանիոյ, Փորթուկալի եւ Սաքսոնիոյ. 2 իշխան, այսինքն Լիխթենշթեյն եւ Մոնաքոյ: Բանադրանքի տակ եղած թագաւորն է Վիկտոր Էմմանուել' Իտալիոյ թագաւորը:

Յունական դաւանանքեն է Ռուսաց կայսրը, եւ մահմետականաց' Օսմանեան թագաւորութիւնը: Բաց յայնմանէ 7 հասարակապետութիւն կայ Եւրոպայի մեջ. երկուքը կաթոլիկ, որ են Սանմարինոյ, եւ Վալտանտորտէ, եւ 5-ը մեծաւ մասամբ բողոքական, այսինքն Զուիցերի, Համպուրկ, Պրեմա, Ֆրանքֆորթ եւ Լիւպեք:

ԳԼԽՈՒ ՑԱՒԻ ԴԷՄ ՆՈՐ ԴԵՂ.

Գաղղիոյ լրագիրներեն մեկը կպատմէ թէ այս օրերս անուանի բժիշկներեն մեկը փորձ մը ընելով' տեսեր է որ գլխու ցաւ ունեցողին ճակատին եթէ պղինձ կամ պղնձեղեն աման մը դրուի, քանի մը վայրկենեն իսկոյն կառողջանայ:

ՆԱՄԱԿ ԱՌ ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉՆ ԾԻԱԾԱՆԻ

«*Գերապատիւ Տէր*,

«Զայս յօդուած ընդ գրոյս առաքելով առ Ձերբազան Հայրդ, ամենախոնարհաբար խնդրեմ մի' բացասել, տեղի տալ յէջս «Մասեաց Ծիածանի» ի հաւաստիս իւրումն ջերմագին սիրոյ:

«Խորին յարգանօք մնամ Ձերդ Գերապատուութեան

Խոնարհ ծառայ

ՆԴԻՇԷ ՄԵԾԱՏՈՒՆԵԱՆՑ».

յԱԽԱԼՑԽԱՅ,

յ30 Դեկտեմբերի 1864.

«ԱՌ ԱՂԱՒՆԻՆ ՄԱՍԵԱՑ.

«Քանի որ Հայրենեաց չնաշխարհիկ դէմքերն աղու Աղաւնոյդ անմահ ճակատը դրոշմուած' աչքիս զարնուէր, ո՜հ, ինչ խոր զգացմունքներ կունենայի, ինչպէս կթուէր կերթայի մօտք ցաւալի Մօր մը (Հայաստանին) կարեկից ըլլալու, իբր թէ զանոնք աչքով տեսած ու բոլոր առարկաներն ականջով լսած լինէի: Արդեօք քանի անգամ ալ արտասուք եմ թափած, ով քաղցր Աղաւնեակ, այն քո սրտառուչ ողբերգութեանց հետ միկտեղ' երբ քո բնակութեան մեծատարած հորիզոնէն ծովու անդնդոց կոհակ կոհակ ալիքներու կակուղ լեռներն փշրելով' մինչեւ հոս ի Տայաստան, եւ մինչեւ Հայոց ընդարձակ աշխարհները, լեռները, ձորերը, դաշտերը, հովիտները, բլուրները, մարմանդները, նաեւ վտարանդի Հայերու սրտերուն արձագանդ ձգելով, անուշ անուշ կմնչէր, կխօսէր իւր որբ եւ այրիացեալ Հայաստանի որդւոց հետ: Բայց հիմա երբ իւր ինը տարուան գեղեցիկ շրջանը առնելով' վերջապէս գտաւ «դադար ոտից իւ-

րոց» ի հաճութեան ընթերցասիրաց ազգիս, իսկ խեղճ Հայուն սիրտ . . . որ այսպէս տրրտում ու տխուր թողեց պանդխտութեանը մէջ. մխիթարական, ու զօրաւոր, մեղմիչ դեղ մըն էր ատիկայ ինձ նման վշտահար սրտերու, ով անմեղ Աղաւնեակ, որ քո փոխան եօթներանգ Ծիածանը շնորհես մեզ մխիթարիչ, մեր ցաւերուն սփոփիչ։ Ի վերջ ամենայնի ես ալ, որ թշուառ մէկ մըն եմ, ահա իմ յետին բարեւը Քեզ տալով կըսեմ. «Հանգիստ թող լինի փոքր ինչ քեզ եւ այդքո լիենամեայ խոնջեալ՝ բայց անխոնջ թեւերուդ»։ Սակէ քանի մը օր եռք կղարնեմ հայկական քնարիս թելերու տխուր արձագանգը Հայոց աշխարհի բարձրաբերձ լեռներէն քո պայծառ ճակատ՝ խնդրելով որ Ծիածանը քուկին անդրադարձ պատասխանը տայ ինձ Մասեաց եւ Էջմիածնայ սրբազան շուքերուն ներքեւ՝ Արարատեան դաշտաց ծաղկազարդ առուակներու քաղցր ափանց վրայ։

«ԵՂԻՇԷ ՄԵԾԱՏՈՒՆԵԱՆՑ»,

ՀԱՆԵԼՈՒԿ.

Ուրիշարիւր տարի մը կայ,
Ես չըկամ՝ անունըս կայ.
Անունս ալ գիտէս ուր կայ. —
Ուր իրաւունք բընաւ չըկայ,
Ոչ իշխան՝ ոչ ըստացուած,
Ոչ իմաստ՝ ոչ իմացուած։
Բայց գիտէս ով զիս ունի. —
Ոչ անարգն՝ այլ արժանի.
Ոչ անպէտն, այլ պիտանին,
Ոչ անբանն, այլ կենդանին.
Ոչ տըգեղն, այլ գեղանին,
Եւ ոչ կոյրն, այլ ականին։
Թէ կուզես որ իմանաս՝
Արդեօք ով կամ ինչ է աս,
Այս ըսեմ որ հասկընաս.
Ինծմով են շինուած՝ գիտնաս
Աղանին եւ մատանի,
Ելբս եւ ակընվանի։

Մարտի Հանելուկն է ԾԻԱԾԱՆ.

Վերատեսող ամսագրոյս, ԳԱԲՐ. Վ. ԱՅՎԱԶԵԱՆ։

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԳՐԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ. ի Թեոդոսիա, ի 27 Մարտի 1865.

Ի Տպարանի Խալիպեան Ուսումնարանի ազգիս Հայոց.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. Թեմական Տեղեկութիւնք 73
2. Ատենախօսութիւն Առաջնորդին յեկեղեցւոջ Թեոդոսիոյ ի կիւրակէի Դատաւորին 74
3. Բարոյականք . — Յանցանքը ոմն է. 80
4. Առակ. — Մանուկ եւ Օձ 83
5. Խրատական եւ զուարճալի հին եւ նոր պատմութիւնք. . . . . —
6. Բանասիրականք . — Քշոցը ինչ է, եւ ինչ խորհուրդ ունի 86
7. Ուսումնականք . — Ունգեղջիւր. 88
8. Պապին ընդհանրականը 89
9. Ազգային հին եւ նոր յիշատակարանք. — Թիֆլիզ 90
10. Մանրալուրք 93
11. Նամակ առ հրատարակիչն Ծիածանի 95
12. Հանելուկ 96

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԽՐԻՄՈՒ

ՀԱՆԳԵՐՁ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԵԱՄԲՔ

ՁՆԱԽՆԻ ԵՒ ՁԱՅԺՄՈՒ ԲՆԱԿՉԱՑ ՏԱՒՐԻՈՅ.

ՇԱՐԱԳՐԵԱՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՏԷՐ-ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆ.

Թղթակազմ օրինակին գինն է . . . . . 1 *ռուպ.* 50 *քոպ. արծ.*

Լաթակազմ — — . . . . . 2 — — —

Ոսկեզօծ — — . . . . . 3 — — —

Տարեկան գին բաժանորդագրութեան. . . . . 6 ռուպ. արծ.